

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“Dünya valyuta bazarının müasir inkişafında yeni meyllər”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

VƏLİYEV NİCAT BABAHÜSEYN

BAKI – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

“ ____ ” _____ 2019-cu il

“Dünya valyuta bazarının müasir inkişafında yeni meyllər”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 Dünya İqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər

Qrup: 800

Magistrant

Vəliyev Nicat Babahüseyn

Elmi rəhbər

i.e.d., prof. Həsənov Rasim Tapdıq

Proqram rəhbəri

b.m, i.ü.f.d. Nəcəfova Kəmalə Akif

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

BAKİ – 2019

Abstract

The relevance of the research: International relations - political, economic, and cultural - generate demand and commitment to the needs of physical and legal persons in different countries. The nature of international settlements is that usually foreign currency is used as the price and payment currency, so there is no accepted global credit money and their commitment to acceptance in all countries.

Purpose and Objectives of the Study: The purpose of the research is to investigate the theoretical bases of the financial market in modern economic conditions, to identify existing problems, to identify ways to solve these problems and to provide scientifically justified proposals.

Research Methods: the classical scientific research methods, induction, deduction, scientific-logical unity, abstraction, and historical sequence have been utilized to bring about the confirmation work.

Research Information Database: During the writing of the dissertation thesis was used as a source of information on national and foreign scientific and textbook literature, studies of local and foreign scientists and specialists, as well as publications on the official websites of the World Currency Market.

Research Restrictions: The lack of information on recent years in the collection of scientific data has created restrictions for research.

The results of the research: Experience shows that the approach of developed countries to such a slowdown in the development of the financial system as well as the financial market can help to eliminate many problems in this area.

Scientific-practical significance of the results: Dissertation can be used as a research material by students studying economics.

Key words: world currency market, financial market, financial system.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

- AMB** Azərbaycan Mərkəzi Bankı
- DVB** Dünya Valyuta Bazarı
- BVF** Beynəlxalq Valyuta Fondu
- DMB** Dünya Maliyyə Bazarı
- TMK** Transsərhəd şirkətlər
- ÜDM** Ümumi Daxili Məhsul
- BBVB** Bakı Banklararası Valyuta Birjası

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
I.FƏSİL DÜNYA MALİYYƏ BAZARININ TƏŞƏKKÜLÜ : NƏZƏRİ ƏSASLARI VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ	10
1.1 DMB yaranması və fəaliyyətini şərtləndirən nəzəri-praktiki amillər	10
1.2 DMB formalaşması mərhələləri və təkamülü xüsusiyyətləri	18
1.3. Azərbaycanın DMB ilə əlaqələrinin formalaşması və inkişafı xüsusiyyətləri	22
II.FƏSİL MÜASİR DÜNYA VALYUTA BAZARININ FƏALİYYƏT MƏXANİZMİ VƏ STRUKTURU	34
2.1. Dünya valyuta bazarının strukturu və əsas seqmentlərinin inkişaf xüsusiyyətləri	34
2.2. DVB institusional strukturu və daşıyıcılarının xarakteristikası	41
2.3. DVB fəaliyyət mexanizmi və onun qlobal inkişafa təsirləri	49
III.FƏSİL DVB MÜASİR İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ	52
3.1. DVB fəaliyyətində Beynəlxalq valyuta sisteminin rolu və qarşılıqlı təsirlər	52
3.2. DVB fəaliyyətində milli və regional valyuta strategiyalarının təsirləri	56
3.3. Müasir inkişaf mərhələsində yeni qlobal valyuta sisteminin formalaşması perspektivləri.....	59
NƏTİCƏ	67
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	70
ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI	73
CƏDVƏLLƏRİN SİYAHISI	73

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Beynəlxalq münasibətlər siyasi, mədəni, iqtisadi-bir sıra dövlətlərin hüquqi-fiziki nümayəndələrinin pul vəsaitinə ehtiyacını və məsuliyyətlərini təşkil edir. Beynəlxalq münasibətlərin səciyyəvi cəhəti odur ki, dəyər və ödəmə valyutası olaraq bəzən qeyri-yerli valyutanı tətbiq edir, qəbul olunan beynəlxalq kredit vəsaitləri və onların dünya dövlətlərində qəbul olunması məsuliyyəti hal-hazırda mövcud deyil. Əlavə olaraq, istənilən müstəqil ölkə rəsmi ödəmə vasitəsi olaraq öz yerli valyutasını tətbiq edir. Bu səbəbdən, qeyri-yerli alqı-satqı, kredit, səhmlər və xidmətə əsasən münasibətlərin, dövlətlər arasındakı ödəmə əməliyyatlarının təşkili məqsədilə valyutaların ticarət vasitəsilə dəyişdirilməsi mühümdür.

Son illərdə, Respublikamızın iqtisadi sferası müasir iqtisadi mexanizmə keçmişdir. Respublikamızda güclü sistemli planlaşdırılan iqtisadi sferadan bazar iqtisadiyyatına yönəlmə, dövlətdə sistemli maliyyə mexanizminin, həmçinin maliyyə bazarının təzədən yaradılmasına ehtiyac duyur. Neçə müddətdir ki, Respublikamızda maliyyə bazarı ilə yanaşı, struktur da mövcud deyil; kommertiya, həmçinin sərəmayə bankları, fond birjalari, sığorta qurumları və b. fəal deyildi. Amma müvəffəqiyyətli iqtisadi siyasətə əsasən, maliyyə mexanizminin təkmilləşməsi və ümumiləşməsi yaradılmışdır ki, bu da təbii olaraq, maliyyə bazarının təkmilləşməsi zamanı müəyyən effektlərlə müşahidə olunur.

Maliyyə bazarı vəsait olaraq maliyyə mənbələri ilə əməliyyat aparan bazar növüdür. Bu səbəbdən, maliyyə bazarı mövcud və iqtisadi tabeçiləri bir-birindən müxtəlifliklərinə və səciyyəvi xüsusiyyətlərinə görə ayırır. Onun başlıca obyektivi mövcud pul vəsaitinin səmərəli şəkildə istifadəsini və maliyyə ehtiyatlarını tələb edənlərə çatdırılmasını həyata keçirməkdən ibarətdir. Maliyyə bazarlarının vacibliyini göstərən faktorlardan biri maliyyə ehtiyatlarının nizamsız paylanmasıdır. Maliyyə bazarının tərəqqisi ilə bağlı müxtəlif fəaliyyətlər aparılsa da, hazırkı şəraitdə o beynəlxalq normaları ödəmir və bu sferada müxtəlif maneələr mövcuddur. Bununla da, Respublikamızın maliyyə bazarı təkmilləşməkdə olan

bazar formasında istifadə olunur, digər fəaliyyətlərə ehtiyac duyulur və mexanizmin inkişaf etdirilməsi zəruridir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilməsi səviyyəsi. Ümumdünya maliyyə mübadiləsinin quruluşu arasında qarşılıqlı münasibət, Respublikamızın maliyyə mübadiləsi bazarlarının hazırkı şəraitinin tədqiqi zamanı araşdırma prosesinin mühüm məsələsini yaradır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın obyektini hal-hazırkı iqtisadi vəziyyətdə valyuta mübadiləsi bazarının nəzəri hissəsinin başlıca tədqiqi, Respublika ərazisində tərəqqi dərəcəsinin tədqiqi, yaranan məsələlərin təyin olunması, məsələlərin həlli üsullarının təyini, həmçinin akademik cəhətdən effektiv fikirlərin irəli sürülməsindən təşkil olunmuşdur. Problemlərin həllinə nail olmaq üçün görülməsi vacib işlər və tapşırıqlar aşağıda göstərilmişdir:

- Kapital bazarının təkmilləşməsi və tərəqqi səviyyələrinin, nəzəri, o cümlədən metodoloji bazasının tədqiqi;

- Respublika ərazisində kapital bazarının quruluş komponentlərinin fəaliyyət xarakteristikalarının analizi və dəyərləndirilməsi;

- Respublikamızın iqtisadi və sosial tərəqqisində kapital bazarının vəzifəsi və vacibliyinin dolğun tədqiqi və təhlili;

- Ölkə ərazisində kapital bazarının mühüm əhəmiyyətli tərəqqisinin tədqiqi, tərəqqi edən dövlətlərin kapital bazarının qurulması ekperimentinin Azərbaycanda təşəkkül tapması bacarığının dəyərləndirilməsi;

- Kapital bazarının mənbənin təmin olunması və nitq, qarşılıqlı əlaqə prosesində inkişafına ziyanverici amillərin tədqiqi və nəticənin alınması üsullarını aşkarlanması məqsədilə fikir və müxtəlif fərziyyələrin irəli sürülməsi.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiq etdiyimiz işin məqsədi maliyyə quruluşunda daha vacib faktor hesab edilən maliyyə bazarının təkmilləşdirilməsi məsələlərinin analizi, quruluş vahidlərinin analizi və quruluş komponentlərinin analizi.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat zamanı sistemli, kəmiyyət variyasiyaları cəhətdən yaxınlaşma, qarşılaşdırılmalı təhlil, keyfiyyətli və norma göstəricilərinə müvafiq yaxınlaşma, həmçinin eksperimental metodlar tətbiq olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Araşdırdığımız dissertasiya işində Respublikamızın Statistika Komitəsinin statistik informasiyalarının, Türkiyə Mərkəzi Bankının, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Dövlət Fond Birjasının, Depozitlər və Milli Depozitlər üzrə Dövlət Komitəsinin verdiyi formal informasiyalara müraciət olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Dissertasiya yazıldığı müddətdə beynəlxalq maliyyə bazarı məfhumunun həm xarici həm də yerli ədəbiyyatda geniş vüsət almaması tədqiqatın təməlinə çox sayda bariyerlər əmələ gətirmişdir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti. Araşdırmada valyuta bazarının təkmilləşməsi və tərəqqisi məqsədilə yaradılan irəli sürülən fikirlərdən, bu sferada yaradılacaq olan rəsmi proqram, həmçinin iqtisadi yenidənqurma layihələrdə tətbiq oluna bilər.

Əlavə olaraq, digər araşdırma işlərində çox sayda innovativ elmi variyasiyalar yaramışdır. Araşdırma işində əldə olunan yeniliklər aşağıda təsvir olunmuşdur:

-Respublikamızda kapital bazarının təkmilləşməsinin metodoloji və nəzəri qaydaları bazar iqtisadiyyatının nöqteyi-nəzərindən tədqiq olundu;

Valyuta bazarının araşdırılmasında vacib sferalardan sayılan kapital, sığorta, həmçinin kredit bazarları, maliyyə, kapital və əməliyyat mexanizmi arasındakı münasibət analiz olunur, onlarda gedən tərəqqi proses və üsulları təyin olunur;

Dünya eksperimentində dəyərli sənədlər ilə tətbiq edilən texnologiyalara müraciət olunmuş və hal-hazırkı təcrübələrin Respublikamızda həyata keçirilməsi strukturu geniş tədqiq olunmuşdur;

Mətbuatda gedən tərəqqi və valyuta bazarının təkmilləşməsinin vacib cəhətləri təyin olunmuş, akademik olaraq təsirli tövsiyə və fikirlər irəli sürülmüşdür.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından təşkil olunmuşdur və həcmi 73 səhifədir.

I.FƏSİL DÜNYA MALİYYƏ BAZARININ TƏŞƏKKÜLÜ: NƏZƏRİ ƏSASLARI VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

1.1. DMB yaranması və fəaliyyətini şərtləndirən nəzəri-praktiki amillər

Maliyyə bazarı məfumu kapital quruluşunun başqa komponentlərilə qarşılaşdırıldıqda çağdaş anlayış hesab olunur və bir sıra ədəbiyyatlarda müxtəlifdir. İqtisadiyyat sahəsindəki vacib vəzifəsi maliyyə vasitələrini təzədən nizamlamaqdan ibarət olmuşdur. Maliyyə vasitələrinin təkmilləşməsi, daha effektiv bölünməsi və tətbiqi valyuta bazarının yardımı vasitəsilə daimi şəkildə tənzimlənir. Bu bazar kapital mənbələri kimi fəaliyyətdə olan bazarın bir növüdür. Bu səbəbdən, maliyyə bazarı kapital və qiymətli kağızların dövrüyyəsini tənzimləyən iqtisadi qurumları bir-birindən fərqləndirən bazar sayılır. Başlıca obyektə əldə olan mövcud kapitalın səmərəli formada hazır olunmasını təmin etmək və kapital vasitələrinə ehtiyac duyanlara verilməsi şəraitini yaratmaqdan ibarətdir. Bu bazarın mövcudluğundakı mühüm faktorlardan biri kapital vasitələrinin bölünməsidir. Bu vəziyyəti belə şərh etmək mümkündür, istənilən subyekt qazanc zamanətinə yönəlmək məqsədilə əməliyyat aparır. Bu isə kapital vasitəsinin fəaliyyətilə qazanılır. (Ataşov BX, 2016, s. 40).

İqtisadi simanın məsrəflərə yönəlmək məqsədilə nağd vəsait götürməsinə, yekun olaraq maliyyə olaraq əldə olunmasını və bu əməliyyatın müntəzəm aparılmasını təmin etmək məqsədilə yaradılan üsuldur. Əldə olunan qazanc məsrəflərdən artıqdır və bu müvafiq olsa da, prosesin əksər qismi əməliyyatın daha çox sferada əhatəsinə istiqamətləndirilir. Bir sıra vəziyyətlərdə, əldə olunan qazanc işinin böyüdülməsinə görə yetərli deyil və səmərəlilik dərəcəsinin mühafizəsi məqsədilə əlavə maliyyəyə ehtiyac duyulur. Məlum olduğu kimi, iqtisadi proseslərdə əməliyyatın yekunu kimi bəziləri bir müddətlik ödənişsiz olsa belə, maliyyə vəsaitlərini götürmək istəyirlər.

Nəticədə, ödənişsiz pul əldə edən təşkilat və qurumlar kapital gəlirlərini reallaşdırdıqlarında, başqa təşkilat və qurumların halını müsbətə doğru dəyişdirdikləri və yaxud da müflis edən zaman işin mənfəətinin böyüdülməsinə cəhd edirlər. Buna görə də, valyuta bazarında nağd kapital sahibkarlarına görə

əlaqələndirici vəzifəsini icra edir. Demək mümkündür ki, iqtisadi sferanın tərəqqisində maliyyə bazarının rolu böyükdür. Bu bazar iqtisadiyyat sahəsində tərəqqisində vəzifəsini əks etdirən çox sayda xüsusiyyətləri icra edir:

-alqı və satqı işini yerinə yetirən şəxslər arasında bilavasitə danışıq zamanı bazarda mövcud kapital vasitələrinin real dəyərləri təyin olunur. Həmçinin fəal tərəflərin məvacib dərəcəsi, o cümlədən müddəti müəyyən edilir- yəni birindən digərinə, pula ehtiyac duyan şəxsə onun fəaliyyətini yaratmaqdan ibarətdir. Bu isə özünü kapital cəhətdən təmi edən maliyyə vasitələrinin, müddətlik maliyyə köçürmələrinin və təhlükəsiz şəraitin paylanması ilə əlaqəli iqtisadi münasibətlərə yönəlir;

- Müasir dövrdə valyuta bazarının geniş qismi maliyyə bazarında bölünür;

- Maliyyə bazarında investora görə ödənişsiz kapital köçürmələrinin daha effektiv tərəflərinə yönləndirilməsi, təlim şansları yaranır. Bu müddətdə sadəcə dövlət, beynəlxalq çərçivədə belə seçmə şansı mövcud olur. Bu da öz növbəsində, qurum və təşkilatlara daha səmərəli kapital qaynağını aşkar etmək üçün şans yaradır;

-Maliyyə bazarında başlıca xüsusiyyətlərdən biri kapital vasitələrinin müəyyən sferada qərarlaşmasını yartamaq və qazanılması məqsədilə məsrəflərin (araşdırma və məlumat məsrəfləri) daha aşağı səviyyəyə endirilməsidir (D.Ə.Vəliyev, A.M.Əsədov , 2012, s. 45).

Hal-hazırkı vəziyyətdə, maliyyə bazarları səhmdarların quruluşu ilə əlaqəli olmadan, makroiqtisadiyyatda və rəsmi formada özünün kapital vasitələri ilə əhatə olunmasında başlıca xarakter daşıyır. Maliyyə bazarı qərarlaşmış olmasa bazarın iqtisadi sferasının tərəqqisi qeyri-mümkün olacaqdır. Maliyyə axınının yaradılmasının mövcud olduğu səciyyəvi strukturu, sahəsi və alış və satış əlaqələri kapital münasibətləri quruluşunda mövcudluğunu göstərir. Bu bazarların qurulması məqsədli xüsusiyyət daşımaqla bərabər, rəsmi qurumların və həmçinin təşkilatların situasiyası cəhətdən getdikcə təkmilləşir. Başqa yöndən, iqtisadiyyat sahəsinə bazar iqtisadiyyatı vəziyyətində dövlətə maneəçilik dərəcəsi, dövlət qurumlarının təşkilatlara təsir dərəcəsi tərəqqidə özünü biruzə verdi.

Aydındır ki, dövlətdə iqtisadi reformlar, beynəlxalq iqtisadi sferada integrasiya prosesinin güclənməsi iqtisadiyyat sahəsinin qeyri-stabil tərəqqisinə görə münasib şərait əmələ gətirmişdir. Bu növ şəraitdə, dövlətin iqtisadi sferasında kapital vasitələrinin müntəzəm mövcudluğu qeyri-stabil tərəqqini getdikcə sürətləndirir (Ataşov BX, Novruzov NA, İbrahimov M.Ç., 2014, s. 66).

Mövcud yerli mənbələrdən savayı, çağdaş zaman da qeyri-yerli pul vəsaitləri iqtisadi tərəqqiyə yönəlmişdir. Daha mühüm resurs olaraq maliyyə bazarının var olmasını göstərmək olar. Bazardakı iqtisadi vəziyyətə müvafiq olaraq, dövlət və makro-iqtisadi dərəcədə kapital vasitələrinin olması mühüm amil hesab olunur. Kapital əlaqələrində maliyyə əlaqələri alqı və satqı münasibətlərinin maliyyəsi, valyuta vəsaitlərinin dinamikliyi vasitəsilə səciyyəvi quruluş və metod formasında mövcud olur.

Maliyyə bazarlarında gedən tərəqqi məqsədli xarakter, dövlət, fərqli biznesin var olduğu təşkilatların işi əlaqəli şəkildə getdikcə tərəqqi edir. Başqa yəndən, bazar iqtisadiyyatı vəziyyətində dövlətin iqtisadi sferaya qarışma dərəcəsi, həmçinin dövlət və təşkilatların arasında iş görməsi də bu bazarda təsirsiz ötürmədi. Başqa sözlə, maliyyə bazarları kapital vəsaitləri hərəkətinin bir şurətidir. Bu səbəbdən iqtisadi bazarla iqtisadi təchizatçılar arasında maliyyə bazarını ayıran bazar hesab olunur. Maliyyə bazarlarının əsas istiqaməti əldə olan vəsaitin kapital vasitələrinə tələb duyanlara səmərəli şəkildə verilməsi və satış prosesini qurmaqdan ibarətdir. Bu şəraitdə aşağıda göstərilənlər irəli sürülür:

- Əlavə resursların satışa və tətbiqə verilməsində satış prosesindən sonra olan ən kiçik zaman aralığı;

- İlkin sahibkarların satdığı resursun yekun məhsuldan istifadə edən qurumdan əldə olunan qiymətlərdəki ən kiçik təzad (fərq və ziddiyyətlik).

Maliyyə bazarlarının mühüm olmasını göstərən faktorlardan iqtisadi sferada kapital vasitələrinin nizamsız paylanmasını göstərmək olar. Ona görə ki, bu paylama müddətində bir sıra qurum və təşkilatların kapital vəsaitləri kifayət dərəcədə yüksək olur və bu vəsaitlərin bir qismi olmur. Yekun olaraq, maliyyə bazarında kapital kombinasiyasının bir fəaliyyət növündən başqasına keçidinə şərait yaradan maliyyə

bazarı hesab olunur. Bu səbəbdən, mövcud kapitalla tələb duyanlar yönündə bu bazar əlaqələndirici xüsusiyyəti icra edir.

Maliyyə bazarlarında daha mühüm strukturlardan biri olaraq borclanma bazarları, əlaqələndiricilərin maliyyə təminatı, həmçinin kredit verənlər və borcluların arasında paylanma mexanizmi vəzifəsini daşıyır (D.Vəliyev, M.Rehimov, 2012, səh. 110).

Eksperiment zamanı bu, mülk borcunu ödəyən və buna söykənən kreditorların qurucusudur. Bu bazarların iqtisadi sferanın tərəqqisində vəzifəsi onun xüsusiyyətlərilə təyin olunur. Hal-hazırda bu bazarlar aşağıdakı göstərilən vəzifələri icra edir:

- Bu bazarın əsas xüsusiyyəti maliyyə vəsaitini müstəsna nağd vəsait borcuna döndərməkdən ibarətdir. Bazarın iqtisadi sferasında qeyri-adi səciyyə daşıyır. Biznes, maliyyə hesabları, qurum və cəmiyyətin məvacibinin böyük qismi bununla aktivləşdirilir. Müddətlik kapital göndərmələri fəal iş maliyyəsindən, fərqli kredit, zamanət, səhm və bir sıra fəaliyyət növlərindən təşkil olunur:

- müddətlik kapital göndərmələri, investisiya və səhmlərin alışı və satışı, kapital vasitələrinin paylanması ilə əlaqədar iqtisadi münasibətlərə daxildir. Mövcud şəraitdə maliyyə bazarında daha çox qisim elə bu bazarın özündə bölünür;

- alan və satan tərəflər arasında bilavasitə münasibət prosesində satışı göndərilmiş fəal vəsaitlərin bazar dəyərləri təyin olunur, o cümlədən bu bazarlarda investora görə daha təsirli sferalarda maliyyə vəsaiti qoymaq məqsədilə fəalları ödənişi dərəcəsini, onun zamanlarını-məkanlarını, qurulması və müəyyən ziddətlərə görə müvafiq cəza tədbirlərini təyin edir. Bu zaman sadəcə dövlət, o cümlədən beynəlxalq çərçivədə seçmə şansı mövcuddur; Bu təşkilat və qurumlara daha səmərəli kapital qaynağını axtarmağa şans yaradır;

- Bu bazarların xüsusiyyətlərindən digəri kapital vəsaitlərinin keçid məsrəflərini (araşdırma və məlumat məsrəfləri) kiçiltmək hesab olunur.

Nəhayət, maliyyə bazarı pul və kapital bazarı olmaqla 2 hissəyə ayrılır. Birinci, yəni pul bazarına kiçik zamanlı kredit prosesləri əlavə edilir, mühasibat, qeyri-yerli və banklararası valyuta da bura əlavə olunur. Mühasibatda mühüm vasitə olaraq

kommersiya və xəzinədarlıq siyasətini, böyük likvidliyi, həmçinin daşına bilən aktivləri-maliyyə resurlarını daxil edən kiçik zamanlı məsuliyyətləri göstərmək olar.

Banklararası bazar strukturunda bunlar müddətlik ödənişsiz maliyyə banklarına əlavə olunurlar. Buradakı kredit bazarı dünya dövlətlərinin fəaliyyətində mühüm xarakter daşıyır. Ölkənin mühüm makro-iqtisadi nizamlayıcı orqanı hesab edilən Mərkəzi Bank bu bazarın köməyilə iqtisadi fəaliyyətinin müəyyən hissəsini reallaşdırır. Kiçik zamanlı likvidlik banklararası kredit bazarında üstünlük təşkil edir, başqa bir bank krediti verərək maliyyə vermiş hesab olunur, amma borcu götürənin kiçik zamanlı likvidliyi ödəməsindəki məsuliyyəti böyük zamanlı maliyyə resursların ödənilməsi deməkdir.

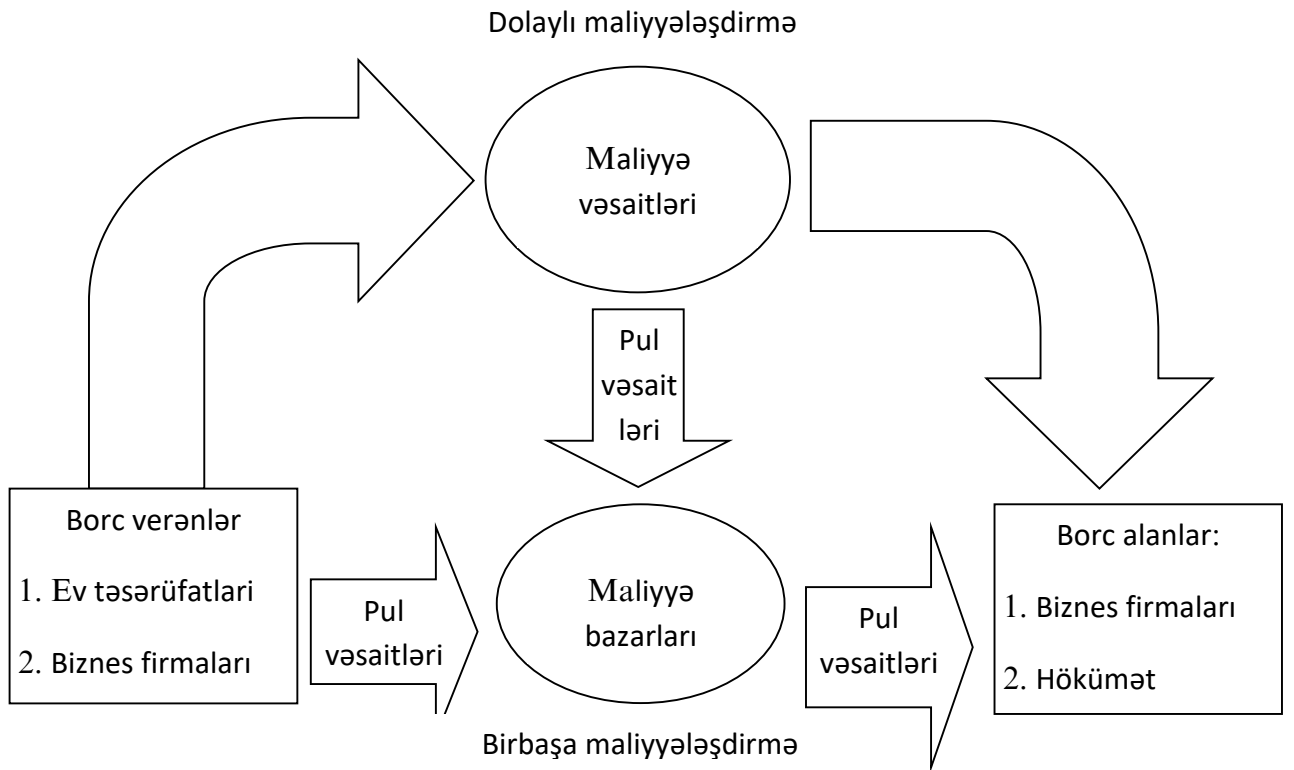
Kapital bazarına gəldikdə isə, bura böyük zamanlı və yaxud da orta zamanlı kreditlər, o cümlədən, istiqraz və investisiya bazarları aiddir. Bu bazar kommersiya, həmçinin dövlətin səhmlərinə görə böyük zamanlı səhm fondlarının başlıca qaynaqlarından biri hesab olunur. Pul bazarı, zaman-zaman böyük likvid aktivlərinə (resursları) kiçik zamanlı tələbatını qarşılamaq məqsədilə yönəldərsə, maliyyə vasitələrilə birgə böyük zamanlı maliyyə vasitələrinin kapital bazarında verilməsinə zəmin yaradır (Ə.Həsənov. , 2005).

Maliyyə bazarında vacib hissələrdən biri qiymətli kağızlar hesab olunur. Bunu da demək olar ki, qiymətli kağızlarmaliyyə məqsədilə bazarda tətbiq edilir. Buna nəzərən, bazardakı kredit forması funksional, həm də institusional vahiddir.

Struktur baxımından maliyyə bazarları 2 mühüm hissəyə ayrılır. Birinciyə maliyyələşdirmə kanalı aiddir, bu kanalların köməyilə maliyyə resursları borc götürənlərə yönəlir.

Bütün bu deyilənlərə müvafiq olaraq, maliyyənin strukturunda kapital vasitələrinin cərəyanını aşağıda verilən formada ifadə etmək olar.

Şəkil 1: Maliyyə sistemində pul vəsaitlərinin axını

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Bu bazarlarda maliyyəçilər böyük əhəmiyyətə malikdir. Maliyyə bazarında səhmdarlar tarazlıqlığı ayırmaq məqsədilə ödənişsiz maliyyə resurslarına yönəlir və öz növbəsində, onları borc almağa istiqamətləndirir. Amma maliyyə yönləndiricilərinin iqtisadi sferada vəzifəsi sadəcə bununla bitmir, özləri də hissə-hissə var olan az məbləğli kapital resurslarını da daxil edərək yüksək məbləğli proqramlara istiqamətləndirir, fərqli sferaları öz tərəfinə çəkərək riskləri ayırır, bütün kapitalda mövcud olan riskləri kiçildirlər.

Maliyyə nəzarətçisinin xüsusiyyətlərindən biri onların professionallıqları ilə əlaqəlidir. Burada profesional iş onlara iqtisadiyyat sahəsinin fərqli sferaları barədə zəngin və hərtərəfli informasiya qəbul etmək üçün şərait yaradır. Bu yaxınlaşmaya əsasən onlar maliyyəçilər və məsləhət verən qurum kimi fəaliyyət göstərirlər. Beləliklə də, maliyyə yönləndiricilərinin təkmilləşməsi proses zamanı işin yüksəldilməsilə nəticələnir, bu isə aşağıda göstərilən üsullar vasitəsilə həyata keçirilir (Аббасов А.Г., 2014, s. 77):

1. Diametrdəki qənaət sayəsində;

2. Fəaliyyət məsrəflərini kiçiltməklə daha çox təcrübə, bilik və bacarıqlara yiyələnmək.

Maliyyə nəzarətçilərinin müəyyən hissəsi bilavasitə maliyyə ilə təmin olunan sferalarda əlaqələndirici xarakter daşıyır, başqa hissəsi isə dolaylı şəkildə bu sferalarda əlaqələndirici xarakter daşıyır. Bilavasitə maliyyə qurumları qeyri-məhdud maliyyə resurslarının mənbələri və tətbiqi, kredit qabiliyyətli borc götürənlər barədə informasiyaların yığılması və yönləndirilməsi, emitent və borc götürənlər, alan tərəflər və borcu verən tərəflər arasında əlaqələndirici xidməti nümayiş etdirirlər. Bu maliyyələşdirmə sferaları nümayəndələrə (brokerlər) kapital bazarında əlaqələndirici vəzifəsi kimi çıxış edən diler, brokerlərə aiddir. Kapital götürmək və əlaqələndirici kimi çıxış etmək istəyən quruluşların maliyyə vasitələrini qəbul edirlər.

Bilavasitə maliyyələşdirmə sferasında mühüm vəzifəni investisiya bankları icra edir. Həqiqətən isə, şirkətlər bir sıra səhmin satılmasını hesaba alan qiymətli kağızların fəaliyyətlərini yerinə yetirdiklərində bu banklara görə xidməti tətbiq edirlər. Investisiya banklarının mühüm xüsusiyyəti bank xidmətlərindəki tətbiqin onların limitli səviyyədə mövcudluğu ilə əlaqəlidir. Firmaların böyük hissəsi fondun liderinə görə qapalı olmadığından nadir şəraitlərdə çıxmış olur. Başqa yaxınlaşmaya əsasən isə səhm bankları təcrübəli peşəkarlar, məcburi münasibətlər və başqalarını təchiz etmək qabiliyyətinə malikdirlər.

Maliyyə bazarlarına müvafiq olaraq, bu sferaya girən kapital resursları pul vəsaitlərini satıb, işləyən nümayəndələri göstərərək kapitalı sata bilir. Burada çıxış edən yönləndiricilər bazarın institusional olmayan quruluşlara xaş bank, sığorta qurumları, kredit qrupu birlikləri, səhm fondları və başqaları daxildir. Maliyyə qurumları mülkiyyət olaraq maliyyədəki fəal vəsaitləri satmaqla məşğul olur, başqa firmaların fəal vəsaitlərini alırlar. Bu quruluşda banklar mühüm xarakter daşıyır. Maliyyə bazarı dövlətlərin kommersiya bankları, bank quruluşlarından təşkil olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, banklar fiziki resurslarını özlərinin adları ilə bərabər krediti verən digər təşkilatlar, o cümlədən,

kredit qurumunun istəyilə müştərilər üçün köçürmə və digər fəaliyyətləri həyata keçirir.

Kommersiya banklarındakı əməliyyat prosesində kredit qurumlarına verilmiş qiymətli kağızların və digər vəsaitlərin girişi, o cümlədən də borclar mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Banklar iqtisadi sferada maliyyəni özünə cəlb edir və saxlayır, daha sonra onları yekun nümayəndələrə borc kimi təqdim edərək maliyyələşdirmə fəaliyyətini həyata keçirir. Onların kapital əlaqələndiriciliyi olmasa mövcud pulun bölünməsi mümkün olmazdı, məsrəflər də böyük risk yarada bilərdi. Ümumilikdə dövlətlərin iqtisadi sferasında kommersiya bankları böyük əhəmiyyətə malikdir. Banklar real nümayəndələrdən, şirkətlərdən, rəsmi qurumlardan maliyyə götürür, bu maliyyəni kredit kimi lazımı şəxslərə yönləndirir, səhmlərin reallaşmasında vasitəçilik edirlər (Давидова Л.В., Коршунова Г.В., 2011).

Bank sahəsinin maliyyə yönündən effektivliyi onlarda yönləndirici əməliyyatlarda çıxan məsrəflərin miqdarı, həmçinin qazandıqları real gəlirlə təyin olunur. Qəbul edilən kreditə qoyulan səhmlər və qiymətli kağızlara ödənilmiş faiz indeksləri ilə verilmiş kreditlərə əsasən qəbul edilən faiz indekslərinin arasındakı fərqi aşağı olarsa, bank əməliyyatları prosesinin kapital yönündən effektivliyi də daha böyük götürüləcəkdir. Bu prosesdə isə sürətli əməliyyat hadisələrinin daha yaxşı səviyyədə reallaşdırılması, nümayəndələrin faktiki sayı, professionallıq dərəcəsi, dövlətdəki kapital riskinin kiçik olması və başqa faktorlar da mühüm rol oynayır.

Maliyyə nəzarətçiləri, auditlərinin müəyyən hissəsi də səhm istiqamətli rəhbərlərdir. Maliyyə təşkilatları firmalara, səhm fondları, o cümlədən də səhm banklarına aiddir. Bu firmalar tətbiq etmə, istifadə tələbləri məqsədlə məmulatın satışı prosesində bir sıra təkliflər- ssudas irəli sürürlər. Bunları da öz növbəsində kommersiya firmaları verir. Bu firmalar həm investisiya verməklə birlikdə kommersiya banklarından krediti qəbul edərək maliyyə resurslarını cəlb edir, həm də ssudanı yönləndirirlər.

Xırda və rəsmi olmayan şirkətlərin tərəqqisi məqsədilə maliyyə firmaları mühüm yerə malikdir. Səhm istiqamətli fəal kapital resurslarından biri səhm olaraq qəbul olunur. Birgə fondlar başqa qurumların qorunmasına yatırım edən və onların kapitalını araşdıran investisiya fondu formasında təşkil olunur.

1.2. DMB formalaşması mərhələləri və təkamülü xüsusiyyətləri

Kredit qurumları, bazar fondlarının nümayəndələri, rəsmi pensiya və səhm fondları, sığorta təşkilatları, maliyyə qurumları kimi maliyyə orqanları fəaliyyətdədir. Bununla da, əldə etdiyimiz informasiyalara əsasən, mülk və əmlak bazarının komponentlərinin demək olar ki hamısı bir-birilə qarşılıqlı əlaqədədir və tək-tək fəaliyyət göstərə bilməz. Buna görə də, maliyyə bazarları maliyyəyə sahib təminat və istəyə əsasən yönləndirici nümayəndələrin köməyi ilə borcu götürələrin arasında maliyyənin təzədən paylanması forması olaraq təyin olunur. Respublikamızda fəaliyyət göstərən bu maliyyə bazarında. Mühasibat sferasında idarəedici orqanların kiçik zamanlı borca götürülən səhmlər, həmçinin AMB kateqoriyalarının mühüm vəsaiti, emissiya prosesi və təminatı hal-hazırda heç də gözlənilməz sailmaz. Alqı-satqı prosesi, bankların kreditləri, xəzinə, korporativ səhmlər və başqa formalı kiçik zamanlı borca götürülən səhmlər qədər başqa vəsaitlər bazarda mühüm yer tutmağı bacarmadı.

Banklar arasında əlaqələndirici kimi çıxış edən pul bazarı nizamlayıcı qurumların, xüsusi olaraq AMB-dəki təklifləri həyata keçirmək üçün, bankların xəzinəsinin nizamlanması, depozit və yaxud da kredit vəsaitlərinin təzələnməsilə əlaqədar kiçik zamanlı fəal proseslərin təşkili ilə məşğul olur. Bu hissədə, AMB təzədən maliyyələşdirmədəki prosedur banklara krediti təklif etməklə işini təkmilləşdirir. Həmçinin AMB-də maliyyə bazarındakı stabilliyi yaratmaq və qoruyub saxlamaq, kredit, pul formasının nizamlanmasını və bankda likvidliyi tənzimləmək üçün, AMB-nin təzələnməsi səbəbilə faiz göstəricisini təyin edir. Hal-hazırda, oktyabrdan başlayaraq, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankında meydana gələn ümumdünya kapital infilyasiyası ilə əlaqədar olaraq təsirin çoxalmasına diqqət edərək təzə dənizçilikdə faiz göstəricisini 15 %-dən 8%-dək

kiçiltmişdir. Oxşar olaraq, bu göstəricinin yuxarı sərhəddi 20-dən 15 faizə enir, kiçik sərhəd isə 3-dən 1 faizə kimi düşür (Суэтин А.А. , 2010).

İqtisadi sferada maliyyə bazarları fond bazarı, xüsusən investisiyalar və kəşflər, pul, misal olaraq dəyərli vəsaitlər, o cümlədən aqronom məmulatlar, həmçinin birgə dəyişmənin fəal vasitələri, mübadilə və alqı-satqıya müvafiq olaraq forma olaraq götürülür. Son zamanlar bu bazarlarda keyfiyyət və hasilat getdikcə düzəlmişdir, likvidlik isə hər zaman inkişaf prosesində fəaliyyət göstərmişdir. Çağdaş zamanda bu bazarı məhfum olaraq təyin etmək çətindir. Ona görə ki, bir sıra vəziyyətlərdə bu hadisə və problem qazanc əmələ gətirir.

Kapital məmulatlarının (misal olaraq, qiymətli kağızlar bazarı) satışına yardım məqsədilə korporativ quruluş olaraq maliyyə bazarlarına müraciət oluna bilər. Eyni zamanda, bu bazarlara diqqət göstərildiyi zaman maliyyə məmullatlarının satılma metodu və yaxud da ticarət zamanı fəaliyyət göstərən nümayəndələr arasında birgə münasibət aydınlaşdırılmışdır. Qiymətli kağızlar bazarı, bilavasitə münasibət və başqaları onun fonunda fəaliyyət göstərə bilər. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə bazarları daxili xarici bazar, həmçinin daxili bazar olmaqla iki cür fəaliyyətdə olur, onlar aiddir:

-investisiya bazarları; investisiya və kreditə götürülən səhm bazarları əlavə edilməklə

-Mal-əmtəə bazarı; alqı-satqıdakı mübadilənin nizamlanması, bu metodla ümumi bazarın yaradılmasından qurulan rəsmi nümayəndədir.

-maliyyə bazarı

-borc şəklində götürülən mal və ya pul vəsaiti bazarı

-pul mübadiləsi bazarı

-zərər-ziyanın ödənilməsi məqsədilə təşkil olunan bazar

-artan kapital resursları bazarı

Bunu da qeyd etmək olar ki, təkmilləşmiş əqdlər də bazarlara daxildir. Beynəlxalq Bankdan əldə olunan informasiyalara əsasən, beynəlxalq bazarda populyar kapital vasitələrinin ümumi məbləği 1990-cı ilin ilkin vaxtlarında 20 trilyon olmuşdusa, bu göstərici 2010-cu ildə 300 trilyon dollara qədər yüksəlmişdir.

Maliyyə bazarında formanı tədqiq edərkən, kapital hissəsinə daxil edilən problemlər, hadisələr də tədqiq edilməlidir. Burada müxtəlif sayda qayda pozulmalarına görə görülən tədbirlər mövcuddur. İstənilən bir əməliyyata və yaxud da əmlaka səhm qoymaqla qazanc götürmək şansı olan maliyyə və yaxud kapital resursları, mal-əmtəə əldə etmək mümkündür. Mal-mülk, əmlak və başqa fəal resurslar ümumilikdə cəmiyyətin və yaxud da biznesin xəzinəsini yaradır. İlk olaraq demək olar ki, maliyyə bacarıq və təcrübənin təkmilləşməsi üçün mühüm vasitədir. Bu da onu ifadə edir ki, kapital sonrakı illərdə başqa maliyyə resurslarının təşkilinin qabiliyyəti hesab edilən mal-əmtəə investisiyalara daxil olacaqdır.

İnvestisiya yönündən cihaz və texniki avadanlıqlar, yol, tədris ocaqları, şirkət binaları başqa xidmət və mülklərin yaradılması məqsədilə tətbiq olunmalıdırlar. Antik (klassik) iqtisadi sferada kapitalın yaradılmasının üç forması əks olunmuşdur. Bunun bir başqa hissəsinə çalışan, fəaliyyət göstərənlər və məkan aid edilir. Kapital aşağıda göstərilən səciyyəvi xarakteristikalara sahibdir. O, başqa mülklərin yaradılması məqsədilə tətbiq edilə bilər. Bu işə hasilatın mexaniki təmizləməsinə çevrilə bilər. Kapital təşkil olunmalıdır. Ancaq, misal olaraq demək olar ki, torpaq resursları, həmçinin təbii mənbələrdən müxtəlifliyi ilə seçilir. Həmçinin kapital coğrafi şərait və təbii material olaraq amillərin səmərəliliyi ilə əlaqəlidir. Verilən sinifləndirmədəki müxtəlifliklər böyük olmayan variasiyalarla təzə qrup dinamikasında qərarlaşır. Lakin yeni-yeni fikirlə də yaranmaqda davam edir. Nəhayət, dəyər hər hansı verilən müddətə kmi azalmağa davam edəcək. Kapitalın zaman perioduna dinamikliyi götürülən materialları çoxaltmağa yardım göstərən sərmayə olaraq qəbul edilir (Г.Б.Поляка. , 2003).

Keçən periodda bir sıra vəziyyətlərdə fiziki qarətçi formasında, misal olaraq, inşaat, yükdaşıma üsulu və s olaraq nümayiş olunur. !960-cı ildən etibarən, bu proses təkmilləşməyə başlamışdır. Həqiqətdə işə, sərmayəyə öyrəşilən və maariflənmənin tərəqqisində insan və məlumat kapitalının qurucusu olaraq nəzər salınır. Məntiqi mülk forması, məntiqi kapitalın tərəqqisinə verilən sərmayələr olaraq qəbul edilir. Bəşəriyyətin tərəqqi teoremi insanı sosial, təqlid olunan və qurucu komponentlərin cəm forması olaraq bütünlükdə xarakterizə edir. Sosial kapital məfhumu iqtisadi

şferadakı şəxslər arasında güvənməyə baęlı əlaqələrin formalaşdırılmış növüdür. Fərdi kapital məfhumu isə şəxsə aiddir, bəşəriyyət tərəfindən mühafizə edilir.

Anlayışda belə növ məfhumlar; bacarıq, qabiliyyət, rəhbərlik, öncədən qəbul edilən bilik, səriştə və s kimi ifadələrin bütünləşməsilə mövcud ola bilər. Keçmiş qaydadakı iqtisadi analizdə fərdi kapital işçi qüvvəsi olaraq qəbul olunur. İqtisadiyyat sahəsində aşağıda göstərilən kapitallaşdırma aşkarlarına bilər:

1. Maliyyə kapitalı- rəsmi nümayəndələrin malik olduğu fərqli məsuliyyətlərə daxildir. Maliyyə bazarındakı fəal resursların fərqli şəkilləri satılmaqda davam edir.

2. Təbii investisiya- cəmiyyətin, yaşamın qorunmasına yönəlmiş xarici mühitin şəraiti ilə əlaqəlidir.

3. İnfrastruktur kapitalı-cəmiyyətin yaşayışının effektivliyinin mühafizəsi quruluşu nümunə olaraq; yolların yenidən bərpası və b. infrastruktur, mülklərin konstruksiyası səbəbindən meydana gəlmişdir. Maliyyə sahəsinin bazarının mühüm işi aşağıda göstərilmişdir:

-kapitalın ləğvi- kapital bazarında aparılır.

-risklərin yönləndirilməsi- törəmə bazarında mövcud olur.

-ümumdünya alqı-satqı prosesinin qurulması- valyuta bazarında həyata keçirilir.

Maliyyə bazarları investisiya və borc vəsaitlərini,kapital vəsaitlərinə malik olmaq arzusunda olanlarla təhlil etmək məqsədilə tətbiq edilir. Pulsuz geri verilməsi voucher vasitəsilə nizamlanır. Bunlar qiymətli kağızlar hesab olunur və onların bazarda alışı və satışı həyata keçirilə bilər.

Maliyyə bir sıra məfhumda uzlaşma yarada bilər. Ümumi olaraq götürüldükdə, maliyyə bazarları aşağıda təsvir olunmuşdur:

-maliyyə və ya kapital vasitələrinin satışına yardım göstərən qurumlar, həmçinin yoxlama metodları; Odur ki, qiymətli kağızlar bazarının investisiyaları, kredit olaraq verilən səhmlər, və başqalarının satılma prosesini həyata keçirir.

-maliyyə vasitələrinin satışı məqsədilə ticarətçilərin yönləndirilməsi.

Nümunə olaraq, investisiya ticarətçilər arasında fərqli metodlarla, bilavasitə ticarətçilər arasında və s. bu bazarları yerli və ümumdünya bazarları qədər

qruplaşdırmaq bacarığına malikdir. Bu bazarın mühüm quruluşu sayılan kapital bazarı isə tərkibində aşağıda təsvir olunanları saxlayır (Давидова Л.В., Коршунова Г.В., 2011):

-investisiya bazarı- sadə investisiya istehsal edərək firmanın proqramlarının kapitalını verir və onun vasitəsilə alqı-satqını reallaşdırmağa şərait yaradır.

-kredit olaraq verilən səhmlər bazarı- bu səhmlərin hasilatını və onu alıb satarkən firmanın proqramlarının pul vəsaitilə təminatını həyata keçirmək;

-mal-əmtə bazarı-kiçik zamanlı borcun kapitalla təmin olunması və investisiyaların verilməsi;

- Törəmə (çoxalma) bazarı

-maliyyədəki risklərə nəzarətin təşkilini həyata keçirir;

-növbəti bazarda-növbəti periodda mal-əmtənin alqı-satqısı məqsədlə normativə uyğun münasibətlər yaradır;

- sığorta bazarı-fərqli risk formalarının təzədən paylanmasını təşkil edir;

- valyuta bazarı-valyutada alqı-satqı prosesinə şərait yaradır.

1.3. Azərbaycanın DMB ilə əlaqələrinin formalaşması və inkişafı xüsusiyyətləri

Keçən əsrin sonlarına doğru kapital bazarında proseslərin sürətləndirilməsi hadisəsi, ümumdünya fəaliyyətlərinə beynəlxalq dəyərləndirmədə baxılmışdır. İlk əməliyyat hasilatın çevrilməsini, yerli korporasiya, həmçinin banklardan yerli korporasiyalara keçidinə söykənir.

Translimit firmalar (TMK-lar) yerli olmayan qazanların tədqiqi məqsədlə xarici ölkələrdə hasilat və cihazların departamentlərində fəal səhmlərin sayəsində yerli bazarların azlığı problemi kənarlaşdırılmışdır. Belə firmaların kiçik və böyük zamanlı kapital tələbatları sadəcə bazarların dəstəyilə olmayıb, yerli olmayan və beynəlxalq valyuta bazarlarının vəsaitlərini tədqiq edərək yaranmışdır. Banklar sifarişçi, alıcılara yardım məqsədilə ümumdünya münasibətlərini təkmilləşdirməli olurlar. Nəhayət, ümumi yerli olmayan bazarlarda kredit, maliyyə kontrolunun işi genişləndi, ümumiləşmə və kimyəvi təmizləmə, o cümlədən, yerli mərasim

üzüklərinin təkmilləşməsi yerli bankları təkmilləşdirdi. Bunların hamısı birgə fəaliyyət və beynəlxalq maliyyə bazarının quruluşunda güclü effekt yaratmışdır.

İndiki zamanda kredit, maliyyə sahəsi hasilat sferasından intensiv fəaliyyət göstərir. Dünya çərçivəsində kapital əməliyyatlarının bütünləşməsi beynəlxalq iqtisadi sferanın qloballaşmasında sürətləndirici transformasiyaya, beynəlxalq dövlətlərin iqtisadi quruluşlarının birləşməsinə və ümumi beynəlxalq maliyyə bazarında gedən təkmilləşmə və tərəqqi prosesləri üçün şərait yaradır (Суэтин А.А. , 2010).

Beynəlxalq aləmdə münasibətlərin dünyada kütləvi vüsət alması və ümumilləşməsində effektiv olan çox sayda faktorlar müəyyən oluna bilər. İlk olaraq, məsələ beynəlxalq aləmdə qabaqcıl ölkələrin maliyyə əlaqələrinin və yerli olmayan alqı-satqı limitlərinin müəyyən mənada aşağı endirilməsinə zəmin yaradır. Həm də beynəlxalq çərçivədə qabaqcıl valyuta, kapital sferasında kredit və maliyyə prosesləri də nəzarət, demoqrafiyadan təşkil olunmuşdur.

Demək vacibdir ki, kompüter, hesablama və cihazların texnologiyasının istifadəsi hazırkı vəziyyətdə götürülən radio qovşağı kapital üsullarının qəbulu məqsədilə yetərli dərəcədə asandır, bu səbəbdən, beynəlxalq aləmdə həqiqi zaman mühitində ofislərin yaradılmasına görə şərait əmələ gətirir.

Maliyyə bazarlarında gedən institusionallaşma prosesilə əlaqəli mövzulardan söhbət açmaq mümkündür. Demək olar ki, hal-hazırkı beynəlxalq iqtisadi sferada kapital və maliyyədəki intensiv dəyişiklikdə mövcud çətinliklərin kiçildilməsi ilə birgə başqa meyillər də ortaya çıxmışdır. Maliyyə və kapitalda gedən intensiv dəyişikliklərin artırılması beynəlxalq aləmdə bir sıra fərqli dövlətlərin kapital və valyuta infilyasiyalarının beynəlxalq çərçivədə təşəkkül tapmasında müəyyən mənada çətinlik yarada bilərdi. Bu səbəbdən iqtisadi cəhətdən qorunmasından əmin olmayan dövlətlər yerli bazarlarını qeyri-yerli amillərin əks effektlərindən müdafiə etməyə cəhd göstərirdilər.

Müasir zamanda, müxtəlif dövlətlər beynəlxalq iqtisadi sahənin əməliyyat aparmasının mühüm hallarından biri sayılan maliyyənin qeyri-məhdud cərəyanının maliyyə resurslarının yönləndirilməsinin tənzimlənməsi fəaliyyətlərilə

bütünləşməsinin vacibliyini anlayır. Buna bağlı olaraq, "Ən Böyük Yeddiilər" FATF qurumunun 1989-cu ildəki əsas obyektini dövlətlərin istəyi və ehtiyacına müvafiq "kirli xırda pul"lə (kirli qəpik) mübarizə etməkdir. "kapital" təmizlənməsi daima diqqət mərkəzində olmuşdur. FATF ilə əlaqə quran ölkələrə 25 nişan yaratmış, bu nişanlara görə dünya çərçivəsində qəbul edilən prosedurlara böyük maraq göstərmişlər (<https://banker.az/dunya-valyuta-sisteminin-inkisaf-m>).

Belə demək mümkündür ki, maliyyə bazarı maliyyədə fəal resursların satışının qərarlaşdığı bazar hesab olunur. Qloballaşmada iqtisadi təmsilçilərin maliyyələşdirmədəki şansları yerli bazarda limitlənir və investorlar öz dövlətlərində və ölkədən kənarında məqsədlərini götür-qoy etməyə şəraiti təşkil edirlər. Bu səbəbdən, hal –hazırkı beynəlxalq maliyyə bazarları dövlətlərin, regionların, müxtəlif dairələrin, o cümlədən, vəsaitlərin yarış üsullarına müvafiq kapital vəsaitlərinin yığılması və bölünməsi strukturunu təsvir edir. Bu səbəbdən dünya çərçivəsində kredit vəsaitləri, ödəmədəki qaydaların təşkili üçün kredit verənlər, borc götürənlərin arasında iqtisadi münasibətlər qurulmuşdur.

Aydındır ki, beynəlxalq maliyyə bazarlarında təşəkkül tapan xüsusiyyətlər yerli maliyyə bazarlarının xüsusiyyətlərinin davamını və tərəqqisini müşahidə edir. Beynəlxalq maliyyə bazarlarının köməyiylə aşağıda göstərilənlər hesaba alınır:

- dövlətlər arasındakı kapital vəsaitlərinin fəaliyyəti strukturu;
- maliyyədəki ticarətçilərin birgə səmərəliliyi. Buna müvafiq olaraq, maliyyədə fəal resursların dəyəri, o cümlədən, fərqli pul fəaliyyətlərinin qazancları;
- bazardakı likvidliyi yüksəldən, kapital vəsaitlərini təzədən satma şansı yaradan digər başqa səhmdarların bazardakı çıxışı;
- yüksələn səhm şansları səbəbindən maliyyəşədirmədə tədavül qiymətinin kiçildilməsi;
- pul kapitalının sənayedəki kapitalın keçidinin intensivləşməsinin yüksəldilməsi;
- Fəal resursların dünya çərçivəsində ayrılması səbəbindən bazarın nümayəndələrinə görə təzahürünün bütün riskini kiçiltməyə yardım edir.

Bank və başqa kredit, maliyyə qurumlarının köməyi ilə kapital vəsaitlərini bir araya gətirən və təzədən maliyyədirməni aparan yerli və dünya maliyyə bazarları vahid maliyyə bazarı dərəcəsində fəaliyyəti qurmaq məqsədilə funksionallıq yönündən baxıla bilər.

Beynəlxalq maliyyə bazarlarında, fərqli əməliyyatlar arasında birgə münasibətin, bazarın müəyyən qisminin birgə münasibətinin bazarın quruluşunun ümumi sinifləndirməsində diqqətə almaq asan deyildir. Buna əsasən, beynəlxalq maliyyə bazarının sektorları və bu sferada tətbiq edilən vasitələrin strukturuna və başqa xüsusi olmuş ölçülərə əsasən sinifləndirilir. Maliyyə bazarları maliyyə vəsaitlərinin tədavül zamanı yönündən pul, həmçinin kapital bazarına ayrılır.

Pul bazarındakı saxlanılan kağızların 1 il ərzində ödənilməsi nəzərdə tutulur. Kapital bazarında isə 1 ildən çoxdur ki, bu vəsaitlər tədavüldədir. Pul bazarları fəal resurlarının likvidliyində dəyişiklər aparmaq məqsədilə kommersiya bankları və başqa istiqamətli firmaları yaradır. Bu düzəlişlər fərqli metodlar vasitəsilə aparıla bilər: kreditə alınan səhmlərin qoyulması, fond bazarının verilmə, həmçinin satış prosesi. Əlavə olaraq, kapital bazarlarındakı bütün fəaliyyətlərin birinci obyekt böyük və orta zamanlı inkişafda öncədən müəyyən edilmiş riskdən təşkil olunmuşdur.

Təyin olunan servis formasına müvafiq maliyyə təməli 2 hissəyə; daxili (yerli) və fond bazarlarına ayrılır. İlk və yenidən maliyyə bazarları da öz növbəsində müxtəlifliyi seçilir. Sözsüz ki, maliyyə vəsaitinin bazarda ibtidai yerləşdirmə prosesi gedir. Ümumi növbəti fəaliyyətlərin bazarda təzədən satışı davam edir. İnstitusional quruluş yönündən beynəlxalq maliyyə bazarı nizamlanmış bazar və yaxud da birja bazarı, sosial çalışan nümayəndələrinin bilavasitə əlaqələndirməsi stabil olmayan bazara ayrılır.

Maliyyə bazarı, öz növbəsində mühüm (ibtidai) maliyyə vəsaitləri və reproduksiya maliyyə vasitələri bazarına həsr edilir. Bu bazar, burada dəyər vəsaitlərin mühüm hissəni yaradan vacib fəal resursların qiyməti ilə sıx əlaqədədir. Onlar beynəlxalq maliyyə bazarında dövr edən vəsaitlərin fərqliliyi ilə seçilir. Beynəlxalq maliyyə bazarında tərəqqidəki hərəkətlilik bütün məbləğ (cəm),

nümayəndələrin miqdarı, fəaliyyətlərin və bölgələrin yönləndirilməsinin intensivləşdirilməsilə təyin edilir. Beynəlxalq maliyyə bazarında müddətlik qeyri-limitli maliyyə vəsaitləri kredit verən şəxslər vasitəsilə təzədən paylanılır və bu zaman fərqli iqtisadi təmsilçilərin dəstələri çıxış edir.

Müddətli qeyri-limitli maliyyə mənbələrinin rəhbəri olan borcu verən nümayəndələr, borca götürməyə tələb duyan borcu götürən nümayəndələr, o cümlədən beynəlxalq maliyyə bazarı nümayəndələrinə xidmət göstərən kapital yönləndiriciləri, maliyyə, səhm qoyma fəaliyyətlərinin yaradılmasını reallaşdıran rəsmi və beynəlxalq qurumlar da bura daxil oluna bilər. Nümunə olaraq, beynəlxalq maliyyə bazarlarında borcu verənlər qədər istehsal və alqı-satqı şirkətləri, şəxslər, rəsmi qurumlar, daxili liderliklər, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı qədər dünya qurumları iştirak etmək hüququna malikdirlər (Sadıqov M., Bədəlov Ş., Sadıqova Q, 2003).

Dünya qurumlarının, bir sıra fərqli dövlətin rəhbərlik orqanlarının və daxili rəhbərliklərin borc vəsaitlərinə müvafiq şəkildə mülki şəxslər maliyyə sferası qurumlarına xidmət göstərir. Şəraitə bağlı şəkildə, bir anlayış fərqli forma və şəkillərdə, ümumi və yaxud da sistemli halda əməliyyat aparmaq qabiliyyətinə malikdir. Nümunə olaraq, bank öz alıcılarına maliyyə əlaqələndiricisi olaraq borc vəsaitini verə, banklar arasındakı kredit əlaqələrində bu prosesi reallaşdırma bilər.

Ümumdünya qurumlar ilə birgə bazarların səmərəliliyinə nəzarət və kontrol edilir. Ümumdünya maliyyə bazarlarında fəaliyyətlər xüsusən çətinliklə ayrılır. Buna görə də, hər zaman bu fəaliyyətdə maliyyəçilər çıxış edir. Bu əlaqələndiricilər bazarda, nümunə olaraq, yerli bazarlarda öz alıcılarının vəzifələrinə, həmçinin onların məbləğlərinə müvafiq şəkildə özünün xarakteristikalarında dəyişiklik apararaq, fakturaları ilə fəal maliyyə resurslarını və istiqamətlərini əldə edirlər. Əlaqələndiricilər də alıcılarının fəal maliyyə resurslarının əmələ gəlməsinə yardım göstərir, alıcılarına maliyyə bazarlarında başqa nümayəndələrə fəal maliyyə resurslarını satmaq üçün yardım göstərir, alıcılarının vəsaitlərinə uğurlu və diqqətli nəzarət olunmasını həyata keçirir.

Maliyyəçilər sərmayəçilər və səhmdarlara görə maliyyə bazarlarındakı məbləği kiçiltmək məqsədilə əhatə dairəsi təşkil edir, o cümlədən, fəal və qeyri-fəal resursların quruluşunun ümumdünya təbəqələşmə və ayrılması səbəbindən yaranan risk proseslərini kiçildir. Beynəlxalq çərçivədə maliyyə tədqiqat idarələri fərqli qurumlar vasitəsilə qəbul olunur:

- Banka və yaxud da kredit təşkilatlarına verilən qiymətli kağızların fəaliyyətini təşkil edən (əmanətləri saxlayan) təşkilat və qurumlar; kontraktlarla əməliyyat aparan kontrakt təşkilatları;

- Birgə fondlar

- Başqa maliyyə tədqiqat idarələri

Banka və yaxud da kredit təşkilatlarına verilən qiymətli kağızların fəaliyyətini təşkili formasına daxil edilən maliyyə məbləğlərinə əmanət, həmçinin kommersiya bankları, kredit birlikləri, ssuda depozit banklarından istifadə olunur. Razılaşma və kontrakta əsasən tənzimləyici qurumlar böyük zamanlı müqavilələr məqsədilə vəsaitlər qəbul edirlər, onları kapital bazarlarına qoyurlar. Belə əlaqələndiricilər sığorta təşkilatlarına, pensiya fondlarına nümayiş etdirilə bilər. Birgə fondlar götürüldükdə, xüsusi hissələni qəbul etməyən, onları səhmdarlara satan şəxsi təşkilatlar nəzərdə tutulur. Belə formada yığılan vəsaitlər banklar və yaxud da dəyərli kağızlarda qoruna bilər. Başqa maliyyə təşkilatlarına görə səhmdar təşkilatlar lizinq (icarə) sferasında peşəkarlaşan biznes krediti maliyyə qurumları, həmçinin qəbul edilən və göndərilən məhsul proseslərini pulla təmin edən alqı-satqı təşkilatlarına görə də təşkil olunmuşdur.

Beynəlxalq maliyyə bazarlarında kommersiya bankları mühüm əhəmiyyətə malikdir. Daha böyük sferada fəaliyyətləri reallaşdıran bu banklar fəal resursları ilə yanaşı imzalanmış sənədlərin miqdarını əsas götürür. Alqı-satqı əməliyyatlarını icra edən banklara rəsmi nəzarət çox dəqiqdir. Həm də bu bankların maliyyə bazarlarında ümumdünya münasibətlərin təşkilində aktiv çıxışı da diqqət mərkəzində saxlanılır (İsgəndərov R.A, Sadıqov R.F, 2014).

Beynəlxalq maliyyə bazarı nümayəndələri məqsədlərinə görə 4 sinfə bölünür: sərmayəçilər, xedcer, arbitrajçı və möhtəkirilər (qənimətçilər)

Dünya bazarında maliyyənin böyük zamanda qoyulması getdikcə kiçilir. Bunlar beynəlxalq bazarda şəraitin dəqiq öncədən müəyyənləşdirilməsini əməliyyatlarını icra edərkən tətbiq edirlər. Beynəlxalq bazarda müəyyən yer tutmaq məqsədilə yerli maliyyə bazarının əhatəli analizi təşkil edilməlidir. Arbitraj dedikdə faiz göstəricisinin fərqi tətbiq etmək məqsədilə, maliyyə bazarlarının tək-tək götürülən sferalarında bərabər müddət ərzində əvvəlki şəraitin yaranmasından təşkil olunan əhatəli maliyyənin təsiri altındakı fəaliyyətləri tənqid edən məfhum nəzərdə tutulur. Arbitrajın faiz göstəricisi daha kiçik olduğuna görə geniş həcmli fəaliyyətlər daha çox diqqət çəkir. Bu məfhum bilavasitə ibtidai sərmayənin müəyyənləşməsinin və ilkin olaraq bazardakı riskə götürülmədən gəlirin qazanılmasını aydın formada təyin edir.

Maliyyə bazarlarının nümayəndələrindən biri də qənimətçilər, yəni möhtəkirlər hesab olunur. Bu qrupun başlıca obyektini maliyyə vəsaitləri məcrasında fərqə görə qazanc götürülməsini təşkil etməkdir. Onların effektivliyi böyük zaman ərzində aydın vəziyyətlərdə risklərin bilərəkdən götürülməsini hesaba alır. Bu fəaliyyətlər miqdarına əsasən müxtəlifdir. Onların kontraktları, müddətli istifadəsi müstəsna sayılmaqla, metodlarda da istifadə olunur.

Beynəlxalq maliyyə bazarlarında fəaliyyətlərin 4-cü növünə xedcirləmə-bazardakı risklərin mühafizəsi aiddir. Aydındır ki, hər hansı bir iqtisadi əməliyyat hər zaman risklərlə əlaqəlidir. Maliyyə bazarlarının nümayəndələrinin riskə uğradığı fərqli metodlar da mövcuddur. Bazardakı risklər- valyuta, faiz göstəricisi riskləri, pul mübadiləsi beynəlxalq maliyyə bazarlarında mühüm xarakterə malikdir. Xedcirləmə təhqiqat risklərini qəbul etməmək məqsədilə operator götürmək niyyətində deyil. Ümumdünya xəzinədarlarının təşkili dünya maliyyə bazarlarının nümayəndələrinin mənfəətlərinin müdafiəsində böyük əhəmiyyətə malik ola bilər (İ.A.Kərimli, 2006).

Operator risklərinə görə 3 rəftar formasından birini qəbul etmək şansı mövcuddur:

-gözləmə məkanı-belə riskin yox etmək məqsədilə bilərəkdən hər hansı bir fəaliyyəti aparmamağı ifadə edir. Həqiqətən də qeyri-aktiv möhtəkirlik olaraq da müəyyənləşdirilə bilər;

-risk vəziyyətindəki qurum və təşkilatların ümumi məkanı-valyutanın, həmçinin faiz göstərici riskinin, investisiyaların, başqa bazar fonlarının bütünlükdə yox edilməsini təyin edir;

-Risklərinin həll edilməsinin yüksək keyfiyyətləri, qarşılaşdırma məsrəflərilə dəyən ziyanın analizi və məbləğin işlədilmə riskinin əlavə edilməsilə ziyanın riski;

Qeyd etmək mümkündür ki, bu daha düzgün, səmərəli, iqtisadi baza rəftarı və hərəkətidir. Belə hərəkət forması ümumdünya münasibətlərinin yaradılması müddətində aparıcıdır. Maliyyə və yaxud da fəzailər riskləri aydın formada hər zaman meydana çıxmağa bilər, qorunmaq məqsədilə ən aydın vəziyyətə üz tutmaq daha səmərəlidir. Beynəlxalq maliyyə bazarlarında nümayəndələr öz fəaliyyətlərini icra edə bilər:

-başqa əməliyyatla əlaqəli olmadan, mikroiklim metodu tətbiq edilir. Onun üstün cəhəti şəraiti hər hansı bir dərəcədə təyin etmək, vəsaitlər və sığortadakı şərait arasındakı ən münasib göstəricini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir;

-yaxud da dünya miqyasında dəyişmə, faiz situasinya başa düşməlisiniz, bu o deməkdir ki, mikro-dövriyyəni reallaşdırmalısınız, bu səbəbdən məsrəflərini qiymətini saxlamış olursunuz. Bu metoda əsasən, balansın fəal və qeyri-fəal resurslarında fəaliyyətdən kənar çıxışlar mütəmadi şəraitdə kənar çıxışmanı və riskli vəziyyəti diqqət mərkəzində saxlayır. Xərdərləmənin barəsində qərara gələrkən zaman məfhumu da diqqətdə saxlanılmalıdır.

Seriyalandırma siyasətinin qiyməti-istənilən risk forması 0-a bərabər olmur, ancaq riskə müəyyən dərəcədə müvafiq olur. Həm də təbəqələrin qiyməti öncədən nümayiş olunur, mövcud ola bilən zərərlərin miqdarını dəyərləndirmək asan deyildir. Seçki proseslərini gizlətməyin ən sürətli siyasəti öncədən verilən informasiyaya əsasən həyata keçir.

Bazırda səmərəli mübadilə umulduqda, bu qazanları təkmilləşməsindən satmaq daha münasib hesan olunur və bilərəkdən mühafizə olunur. Tərsinə olaraq,

bazarın lazımlı olması ireli sürmüş olarsa, uğurlu fəaliyyət bütünlükdə öncədən müəyyən edilənlərin üstün cəhətlərilə əlaqəli olur (İ.A.Kərimli , 2006).

Alqı-satqı ilə əməliyyat aparan banklar beynəlxalq maliyyə bazarlarının daha fəal nümayəndələrindən biri hesab olunur. Onlar səhmdarlarla yanaşı borc vəsaitlərinə də beynəlxalq maliyyə bazarında yönləndirirlər. Bu səbəbdən banklar fərqli institusional fonlardan istifadə etmək bacarığına malik olurlar: ümumdünya kömək göstərən təmsilçilər, başqa dövlətlərin iştirakçıları, şöbələr və digər artmaqda olan qurum və təşkilatlar, bütün banklar və başqa banklar. Banka daxil edilən qlobal fəaliyyətlərin birinci formu, bankların müxbir quruluşu formasının köməyi ilə alıcıların diqqət mərkəzində valyuta, həmçinin maliyyə bazarlarında kontraktların imzalanmasıdır. Sonrakı pillə isə bankda, qeyri-yerli maliyyə bazarında iştirakçılığının yaradılmasıdır.

Vəzifələr sərbəst, ödənişsiz bank fəaliyyətləri sayıla bilər, lakin bazar barədə informasiya əldə edərək, xarici ölkələrlə münasibətlərini təkmilləşdirərək, sonrakı zamanlarda bankın şöbəsinin yaradılmasına təkan yaradır. Bankın şöbələri ödənişsiz hüquqi fərdlər hesab olunmur və əsas bank vasitəsilə onlara təqdim olunan vəzifə, öhdəlik və tapşırıqlara əsasən əməliyyatları icra edə bilərlər. Bu səbəbdən, bankın vasitəsilə bankdakı nizamlanma prosesi və kontrol kağızlarının şübhələri yaradılır. Buna müvafiq olaraq, müəyyən ölkələr öz sahələrində qeyri-yerli bank şöbəsinin təşkilinə şərait yaratmaq niyyətində olurlar.

Bunu da qeyd etmək olar ki, törəmə banklar bankın vasitəçiliyi ilə dövlətin xaricində təşəkkül tapa bilər. Belə şəraitdə törəmə quruluş bu dövlətin qanunverciliyinə müvafiq olaraq rəsmi, hüquqi fərd hesab edilir, bank və dəyişmə əməliyyatlarını bütünlükdə saxlayır, ancaq kapitalist malı mülki rezident olaraq təyin edilir. Bir sıra qeyri-yerli bazarlara görə törəmə quruluşlardan əlavə, kommersiya bankları dəniz banklarının qurucusu hesab edilə bilər.

Maliyyə prosesinin genişlənməsi və qlobal bank quruluşunun möhkəmləndirilməsi dünya bankının təkmilləşməsinə şərait yaratdı. Ümumdünya bank fəaliyyəti digər dövlətlərin banklarının başqa dövlətlərin rezidentlərinin qəbulu vasitəsilə dünya bazarlarına bank məmulatları, resursları, servislərinin yaradılmasını

hesaba alır. Dünyadakı bank işi bazar cöğrafiyası, həmçinin yerli nəzarət şərtlərinə əsasən fərqli üsullarda meydana çıxa bilər. Dünya bank işini 2 hissəyə ayırmaq mümkündür:

1. Dünya pərakəndə bankçılığı

2. Qlobal topdan satış bankçılığının iş prosesi (Sadıqov M., Bədəlov Ş., Sadıqova Q, 2003).

Birincisi-istənilən dövlətdə yerli vətəndaşlara, balaca qurum və təşkilatlara servis göstərən bank müdiriyyətlərinin qeyri-yerli şəbəkə mülkiyyətçisinə aid edilir. Bunların işi əmanətlərin əldə olunmasını, şəxsi istehlak kreditlərin yönləndirilməsini müəyyənləşdirir. Qlobal topdan satış işi başqa dövlətlərin bank korporasiyalarının mülkiyyətçilərinə aiddir və başqa dövlətin nəhəng korporativ alıcılarına qulluq göstərir. Belə növ biznes kommersiya banklarındakı səhm əməliyyatı olaraq görülür, bu o deməkdir ki, ənənəvi fəaliyyətlərin əhatəli spektri-ənənəvi əmanətlər ssuda fəaliyyətləridir. Şəxsi bankçılıqdan ayrı şəkildə, limitli olaraq qeyri-bank firmaları maliyyə resurslarının, əməliyyatlarının çoxu limitli sayda maliyyə vəsaitlərinə sahibdir.

Demək olar ki, qlobal topdan satış bank quruluşlarının köməyi ilə maliyyə vəsaitləri ildə yerli hüdudlardan kənarlaşdırılır.

Bankdakı konsorsium yerli bazarda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu da öz növbəsində banklara bir sıra fərqli banklarının risklərinin ayrılması və limitləndirilməsi vasitəsilə yetərli dərəcədə krediti vermə şansını yaradır. Dünya çərçivəsində bankların fərqli komponentlərinə rəsmi şəkildə nəzarət olunur. Dünya standartına uyğun olaraq, bambu birgə əməliyyatın daha genişləndirilmiş üsulu sindikatlaşdırılan bank krediti vəsaitlərinin nümayiş etdirilməsidir. Bazardakı fəaliyyətlərin miqdarı hər zaman yüksəlir. Tərəqqi edən dövlətlərin qurum və təşkilatları istehsal yönündən nəzərə alınır, bazardakı 90 % göstəricilərin böyük qismi bunların payına düşür.

Borc götürənlərə görə sindikat kreditinin olması sadəcə az zaman ərzində olmayıb, böyük zamanlı səhm proqramlarının pulla təmin edilməsi məqsədilə vəsaitlərin gətirilməsi şəraitilə sıx əlaqəlidir. Faiz göstəriciləri ümumi şəkildə

riskləri sığorta etmək üçün qarşı qarşıya gəlir. Bu isə banklara kapital bazarında və yaxud da daha aşağı qiymətli vəsaitlərə əsasən kreditlərə görə ehtiyat mənbəyi təşkil etməyə şərait yaradır. Sindikat kreditlərinin verilməsi, onun formalaşması bir neçə mərhələdə həyata keçirilir. Sindikatlaşdırılan borcu verən banklar dünya kredit reytinglərini qəbul etmir, ona görə ki, borc götürənin kapital, iqtisadi əməliyyatını ödənişsiz analiz edir.

İlkin pillədə bank borcları menecer olaraq kontrol edir, borc miqdarını, geri qaytarma zamanını və başqa vəziyyətləri təhlil edir.

Sonrakı pillədə kredit kontraktı açıq deyildir və vəsaitin bilavasitə mübadiləsi təşkil olunur.

Nəhayət, son mərhələ kontrol, tənzimləmə addımıdır, sindikat meneceri vəsaitin dəqiq tətbiqini və pul köçürmə əməliyyatını yoxlayır. Sindikat nümayəndələri arasında mövcud münasibətlər kreditdən sonra meydana çıxır. Kreditin faiz qazancları kateqoriyadakı nümayəndələr arasında bölünən maliyyəyə nisbətdə bölünür, 2-cinin meneceri komissiyonunu götürür (D.Ə.Vəliyev, M.Rəhimov, 2012, s. 110).

Göndərilmə və qəbulun pulla təmin olunması bankların nümayiş etdirdiyi başlıca servislərdən hesab olunur. Qlobal alqı-satqının pulla təmin olunması dövlətin ticarətçilərindən daha artıq bank üçün çətin məsuliyyət və öhdəliklər yaradır. Bir sıra vəziyyətlərdə, fərqli valyutalarda, kredit səviyyələrində müxtəliflik, qeyri-yerli valyuta, həmçinin başqa risklər də meydana çıxmışdır. Bank siyasətə arxalanır və ona tərəfdar çıxır. Bununla da, borcun verilməsini fəaliyyətinə daxil edir.

Siyasətin zamanı ümumi olaraq, pulla təmin edilən kapitalın qəbul edici tərəfə verilməsi və təshih (düzəldilmə) zamanına yetişməsilə sayılır. Vəsaiti göndərən maliyyə siyasətinin ödəniş zamanına baxmadan maliyyə bazarında pulun satışını təşkil edə bilər. Bu şəraitdə bank ləğvi həmin anda ödənilməlidir.

Beynəlxalq maliyyə bazarında bank əməliyyatları sindikatlaşdırılan kredit prosesləri və alqı-satqının pulla təmin edilməsinə limit qoymur. Səhm və kommersiya bankı əməliyyatlarının, hər hansı bir maliyyə mənfəətinə sahib beynəlxalq banklar və onların kapital əməliyyatlarının yaxın bölgələrinə nüfuz

etməsi sayəsində, banklar maliyyə və beynəlxalq kapital bazarının səmərəli nümayəndələrindən biri olaraq fəaliyyət göstərdilər. Buna əsasən, banklar dəyərli kağızları fərdi və alıcılarının mənfəətlərinə müvafiq şəkildə əməliyyatlar zamanı aktiv tətbiq etməlidirlər. Əlavə olaraq, banklar sadəcə bu vəsaitlərə sərmayə yatırmaqla birgə qeyri-yerli banklarda fərqli fond bazarının nizamlayıcıları olaraq iştirak etməlidirlər.

II.FƏSİL MÜASİR DÜNYA VALYUTA BAZARININ FƏALİYYƏT MEXANİZMİ VƏ STRUKTURU

2.1. Dünya valyuta bazarının strukturu və əsas seqmentlərinin inkişaf xüsusiyyətləri

Valyuta bazarı təklif, həmçinin tələbə müvafiq olaraq, eyni zamanda, valyuta vasitəsilə təyin edilə bilən fond bazarı ticarətini əks etdirən maliyyə sistemi toplusudur. Təşkilati, həm də texniki yanaşmaya əsasən valyuta bazarı bir sıra valyuta fəaliyyətlərinin təşkili məqsədilə telefon, teleqraf, telefaks kimi bir sıra kommunikasiya, o cümlədən, elektron mexanizmini təşkil edir. Müxtəlif funksiyalarına əsasən valyuta bazarını qruplaşdırmaq mümkündür: əhatə dairəsi, valyuta limitləri əlaqələrinə və valyuta mübadiləsi formalarına görə.

Cədvəl 1: Valyuta bazarlarının təsnifatı

Əhatə dairəsinə əsasən	valyuta limitləri əlaqələrinə əsasən	valyuta mübadiləsi formalarına əsasən	Mütəşəkkillik səviyyəsinə əsasən
Beynəlxalq	Sərbəst	Bir rejimli	Mütəşəkkil
Milli	Qeyri-sərbəst	İki rejimli	Qeyri-mütəşəkkil
Regional			

Mənbə: Суэтин А.А. Международные валютно-финансовые и кредитные отношения. М., 2010.

Mübadilə fəaliyyətləri müddəti ərzində borc aktiv resurslara “foreks” deyilir. (Hazır pul vəsaiti formasında mövcud valyuta isə banknot adlandırılır).

Valyuta bazarının başlıca mühüm xüsusiyyətləri aşağıda göstərilmişdir:

- Ümumdünya fəaliyyətini mübadiləsini zamanında yaratmaq;
- Valyuta qiymətlərinin dəyişməsində nizamlanma əməliyyatlarının aparılması;
- Valyuta fondlarının ayrılması;
- Valyuta təhlükələrinin sığortası;
- Valyuta bazarı nümayəndələrinin valyuta qiymətlərinin dəyişməsindəki fərqi qazancların əldə olunması;
- Yerli iqtisadiyyat sahəsinin nizamlanması yönündə valyuta siyasətinin təşkili;

Cədvəl 2: Foreks və banknotlar arasında olan satış fərqi

Kriteriyalar	Satış	
	Foreks vasitəsilə	Banknot vasitəsilə
1. Tamamlama sövdələşmə metodu	Telefon və yaxud yazılı əmr əsasında	Telefon vasitəsilə və yaxud kassada
2. Çatdırılma	Hesabların kreditləşdirilməsi (elektron köçürmə)	Banknotların kassaya yönləndirilməsi və yaxud özəl kuryerlə express poçtla
3. Yoxlama	Ekranada	Banknotlarının təkrar hesablanması
4. Saxlama	Xarici valyuta ilə qazanc götürən depozit faizi	Heç bir qazanc verməyən özəl saxlanma yerində fiziki saxlanma

Mənbə: Суэтин А.А. Международные валютно-финансовые и кредитные отношения. М., 2010.

Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankından (Bank for International Settlements) əldə olunan informasiyalara əsasən, valyuta bazarında gün ərzindəki sazişin miqdarı 1.5 trln. dollardan yüksəkdir. Hal-hazırda Foreks anlayışımın əvvəli qızıl normativinin istifadəsi zamanına gedib çıxır. Belə vəziyyətdə dövlətlər pul vahidlərinin qiymətini istənilən qiymətdə qızılın dəyərinə müvafiq şəkildə götürmüşdülər. Bununla da, qızılın alınmasına və göndərilməsinə qəbul edilən limit götürülmüşdür ki, bunun sayəsində də ölkələrin qızılın kağız pul vəsaitinə, o cümlədən kağız pul vəsaitinin qızıla mübadilə edilməsinə imkan verdi. Beynəlxalq aləmdə valyutadakı qarmaqarışıqlıq, hərc-mərclik və iqtisadi durğunluq XX əsrin 20-ci və 30-cu illərində yaranmışdı.

Bu şəraitin yenidən yaranmasını önləmək üçün 1944-cü il iyul ayında birləşən dövlətlərin rəsmi idarəedici orqanları valyuta maliyyə problemlərinə əsasən konfrans keçirdilər. Bretton-Vudsda (Nyu-Hempşir, ABŞ) baş tutan konfransda iki qurum təşkil olundu: Beynəlxalq Valyuta Fondu, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı – Dünya Bankı («Bank fəaliyyətinin Əsasları» (Elmi nəzəri -praktik məlumat nəşri). Bakı: Azərneşr. 2011.).

Nəhayət, istənilən valyutanın qiyməti təyin olunan dərəcədə qızıl formasında göstərilmişdir. Həm də götürülən quruluşda Amerika dollarının qızıla nəzərən çevrilməsi qızıla əsasən 35 dollar olaraq təyin olunmuşdur. Cari şəkildə, Bretton-Vuds sazişi, qızıl vasitəsilə ödənilən və yaxud da Amerika dolları ilə mübadilə edə

bilən bütün digər valyutaların Amerika dollarına nəzərən təyin edilməsilə sonlandı. Valyuta məzənnəsinin mübadiləsi dar çərçivədə dövlət səviyyəsindəki nisbətə əlaqələndirilmişdir. 1971-ci ildəki Amerika alqı satqı kəsrinin yüksəlməsi və kapital cərəyanı ilə bağlı dolların qızıla mübadilə dəyişməsi kəsildi. 1972-ci ildə Britaniya fund sterlinqinin digər valyuta vəsaitlərinə nəzərən məzənnəyə mübadilə edilməsini təşkil etdi. 1973-cü ilə isə Bretton-Vuds sazişi öz işini sonlandırdı və üzən məzənnənin mübadilə mexanizmi qəbul olundu. Belə zamanda bunların müəyyən hissəsi sərbəst, digərləri isə təyin olunan keçid sərhəddində dəyişildi. 1999-cu ilin 1 yanvarından Avropa Valyuta İttifaqı iş icraatına başladı, 2002-ci ilin 1 yanvarından etibarən nağd Avro tədavülə daxil edildi.

Valyuta bazarları nümayəndələrinə hər hansı valyuta vəsaitinə digərinə çevirmək üçün şəraiti təmin etdi. Sazişdə nümayəndələrin nisbi miqdarı onlara məxsus mübadilə məzənnəsinin köməyiylə təyin olunur. Valyuta bazarında sazişin ümumi miqdarı və əməliyyat tarixi istənilən ola bilər ki, buradakı müqavilələrin normativi mövcud deyildir. Valyuta bazarları (OTC) ümumdünya dövlətlərində gün ərzində iş apararaq, birjaya daxil olmadıqları vəziyyətdə belə, müxtəlif valyuta vasitələri vardır ki, birjalarda alqı-satqı işini aparırlar.

Valyuta bazarının işi hər an fəaliyyətdədir. Onlar öz əməliyyatlarını təqvim gününə müvafiq şəkildə Yeni Zelandiya- Vellinqton, Uzaq Şərq daxil olmaqla saat qurşağına müvafiq Tokio, Sidney, Honkonq, London, Moskva, Sinqapurda da aparır və Los-Anjeles, Nyu-Yorkda sonlandırırırlar. Saat qurşağının hesabının aparılması ənənəvi şəkildə Qrinviç (London) meridianından keçərək 0 meridianından hesablanır ki, bu zaman Qrinviç Meridianı Zamanı (GMT) olaraq adlandırılır (Ataşov B.X. , 2016, s. 40).

Bəzən valyuta bazarları 8 və yaxud da 9 saat fəaliyyət göstəririlər. Valyuta bazarı coğrafi uzunluğu onu ifadə edir ki, valyutanın satışı, həmçinin pul fondlarının xüsusiyyəti, hər hansı miqdarda fəaliyyətlərdə zamanında iştirak etməyən bölgələrin fəaliyyət göstərməsində diqqət olunacaq səviyyədə fərq əmələ gətirir. Moskvadakı orta saat qurşağında yetərli dərəcədə uyğun qararlaşması, Moskvadakı banklara şərait yaradır ki, adi işləmə müddətində də təcrübi şəkildə ümumilikdə əməliyyatlar

icra edən valyuta, maliyyə yerlərilə əlverişli biznes əlaqələri qurmaq qaliyyətinə malik olsun. Birjaya yönələn vəsaitlərə diqqət edilmədikdə, valyuta bazarında ümumiləşmiş hesab əməliyyatlarının sazişinin mövcud olmaması görülməkdir, baxmayaraq ki, Beynəlxalq Hesablaşma Bankı beynəlxalq bazarda alqı-satqının ümumi miqdarını hər 3 ildən bir dəyərləndirir. Buna görə də o, çıxış edən dövlətlərin hamısının mərkəzi bank informasiyalarına müraciət edir ki, bununla da onların yerli valyutada alqı-satqı fəaliyyətinin miqdarı barədə yetərincə ətraflı informasiyanın qazanılmasına səbəb olur. Valyuta bazarları aşağıda qeyd olunanlara görə tətbiq olunur:

- Alqı-satqı prosesi və səhmlərin təşkili. Mal-əmtənin qəbulu, həmçinin göndərilməsilə iş aparan firma ödənişi bir valyutada reallaşdırır, qazancı isə digər valyutadan qəbul edir. Buna görə də onlar qazancın hər hansı bir miqdarını elə valyutada saxlayırlar ki, bu malın qəbulu düşünülsün. Fəal resursları digər dövlətlərdən qəbul edən və yerinə ödəmələri milli valyutaya müvafiq təşkil edən firmalar da eyni vəziyyətdə qərarlaşırlar.

- Möhtəkirlilik. Ticarətçilər istənilən valyutanı bir məzənnədə qəbul etmək, daha da effektiv digər məzənnədə satışını təşkil etməklə qazanc götürmək qabiliyyətinə malik ola bilərlər. Valyuta bazarındakı sazişin böyük qismini möhtəkirlilik təşkil edir.

- Hedcirləmə. Bu məfhum yarana biləcək itkilərin müxtəlif bazar vəsaitlərinin istifadəsilə ən kiçik həddə düşürülməsinə istiqamətlənmişdir.

Digər dövlətlərdə fəal resurslara malik firmalar, qeyri-yerli valyuta məzənnəsinin yerli valyutalarına çevrilməsi səbəbindən risk qəbul götürmüş olurlar. Firmalar hedcir edərək, istənilməyən təhlükə, risklərdən uzaqlaşa bilərlər. Hedcirləmə fəaliyyəti elə valyuta fəaliyyətlərini icra etmiş olur ki, məzənnənin dəyişməsində fəal resurslara görə yaranılması gözlənilən zərərləri bütünlükdə balanslaşdırılması mümkün olsun. Daha çox maliyyədəki fəal resurslar, nümunə olaraq, sərbəst, ümumi səhmlərə, kreditlərə və b. maliyyə kapitalı hedcir olunur (Vəliyev D.Ə., Əsədov A.M. , 2012, s. 79).

Valyuta bazarında mühüm nümayəndələr kommersiya bankları, qeyri-yerli alqı-satqı fəaliyyətlərini təşkil edən şirkətlər, qeyri-yerli fəal resursların kapitalını təşkil edən firmalar, valyuta birjaları, mərkəzi banklar, müxtəlif fərdi nümayəndələr və başqalarıdır.

Cədvəl 3: Valyuta bazarının iştirakçıları

Müəssisələr (ixracatçı, idxalçı)	Valyuta dəyişməsi və mübadiləsi; Valyuta risklərinin sığortalanması üçün müqavilələr, sazişlər; Qeyri-yerli valyutada kreditlərin mübadiləsi	Qeyri-yerli valyuta vasitəsilə ödənişlər; Valyuta risklərinin həlli məqsədilə maya dəyərinin hesablanması nöqtəyindən nəzərdən güvənilir bazanın təşkil edilməsi.
Mərkəzi banklar	Valyuta ticarəti; İntervensiya	Ödəmələr, çeklərin toplanması, iltizamnamələrin qeydi və s. Valyuta bazarlarını müdafiəsi və onların normal işini təmin etmək məqsədilə valyuta ticarətinin yaradılması
Brokerlər	Məzənnənin müəyyən edilməsi müddətində valyuta, həmçinin faiz razılaşdırmada yönləndirmə	Razılaşmadan güzəşt və yaxud da faiz şəklində götürülən qazanc
Valyuta birjaları	Müştəri əsaslı razılaşma	Razılaşmadan güzəşt və yaxud da faiz formasında götürülən qazanc

Mənbə: Ataşov B.X., Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə. Maliyyə nəzəriyyəsi. Dərslik. Bakı, 2014.

Foreks özü qazanılması mümkün olan müxtəlif fərdlər arasındakı diling yerlərində fəaliyyət göstərir ki, onların da miqdarı getdikcə yüksəlir. Daha çox qazanlı Foreks dünya valyuta bazarında mövcud olan qəbul edilir. Buradakı fəaliyyət prosesi “margin-trading” (margin-ticarət) prinsipinə uyğun, fəaliyyət prosesinin sonlandırılması məqsədilə yetərincə marjanın mövcudluğu qaydasına əsasən təşkil olunur.

Bununla da treyder qoyulduqdan sonra 20, 50 dəfə böyük qiymət limitində qərarlaşa bilər. Belə növ fərqliliklər mövcud olsa da, dilingin aşağıda göstərilən

səciyyəvi xarakteristikaları mövcuddur (İqtisadi Sosial və İnkişaf Mərkəzi “Azərbaycanda valyuta bazarları: Nə üçün milli valyuta dəyərini itirir”, Bakı-2016):

-İnformasiyanın dəqiq və düzgün qəbul edilməsi və maliyyə məlumatlarının təhlili;

-satış-meykərlə ilə düzgün müqavilələrin imzalanması

-Dilinqlərin dəqiq və düzgün təşkili

Valyuta bazarlarındakı mövcud bankların təşkil etdiyi fəaliyyətlər çevrilmə və arbitraj olmaqla 2 hissəyə ayrılır. Səmərəli iqtisadi mühitdə imzalanan müqavilələrə (kontraktlar) arbitraj deyilir. Valyuta bazarlarında istifadəsi nöqtəyi-nəzərindən bu, valyuta resursları möhtəkirliyi də daxil olmaqla, marja qazancı götürməklə (valyuta ticarətinin arasına qərarlaşan orta dəyər fərqi) hər hansı müddətdə tətbiqi vasitəsilə valyuta bazarlarında kassa və aktual fəaliyyətlərə əsasən məzənnə və faiz dərəcəsi arasındakı fərqdə özünü biruzə edən haldır.

Valyuta arbitrajı müddətində dünya və yerli valyuta bazarlarında kotirovkaya əsasən fərqlər tətbiq olunur. Bunlara valyutada birjalar, banklar, o cümlədən maliyyə yerləri daxildir ki, burada geniş çərçivədə valyutanın alqı-satqısı təşkil olunur. İlkin vəziyyətdə diler (bir sözlə, arbitrajçı) səy göstərir ki, valyutanı maliyyə yerlərinin hər hansında maksimum vəziyyətdə aşağı qiymətə götürə bilsin, həm də məzənnənin böyük olduğu digər mərkəzdə qazanc götürməklə onun satışını aparmaq qabiliyyətinə malik olsun.

Bununla da, arbitrajçı 2 və yaxud da daha artıq güzəştli razılaşma aparmış olur. Belə növ fəaliyyətlər, ümumiyyətlə bankın vəsaiti tərəfindən aparılır. Kommersiya bankları, həmçinin valyuta bazarının başqa nümayəndələri arasında elə arbitrajçılar mövcuddur ki, bunlar valyuta məzənnəsinin kiçidilməsində, artırılmasında xüsusi yerə malikdirlər. Bunlar möhtəkirlər olaraq adlandırılırlar.

Valyutada bərabər alıcılıq bacarığı-müvafiq dövlətlərdən xidmət, həmçinin normativ maliyyəni götürmək cəhətdən aralarındakı eyni yarışma gücünün təşkilinin nisbəti olaraq müəyyən edilir. Alıcılıq bacarığının nisbi bərabərliyi XX əsrin 70-ci illəri ərzində yarandı ki, burada, valyuta məzənnəsinin çevrilməsi 2 dövlət arasındakı dəyər çevrilməsinə nisbətdə razılaşdırıldı. Dövlətin formal valyuta

məzənnəsinin çevrilməsinin öncədən müəyyənləşdirilməsi, makroiqtisadi məsələlərinin dəyərləndirilməsi, həmçinin böhran, beynəlxalq bazarlarda xidmət, o cümlədən yerli maliyyənin qiymətinin müəyyən olunması və b. kimi şəraitlərdə bu nəzəriyyədən istifadə olunur (Суэтин А.А. , 2010, s. 49).

1. Valyuta razılaşmalarının formalarına görə

- büdcə məzənnəsi:

a) TOD(bugün-today) məzənnəsi – 1 iş günündə müqavilənin bağlanması və valyuta dəyişməsi;

b) TOM (sabah-tomorrow) məzənnəsi –müqavilə hal-hazırda imzalanır, valyuta dəyişməsi sonrakı iş zamanı tətbiq olunur;

c) spot məzənnəsi – 2 iş günündən artıq olmamaq şərtilə, valyuta mübadiləsinin zamanına müqavilə imzalanır;

-aktual məzənnə-2 iş günündən daha çox zamanda valyuta mübadiləsinin müddəti ilə müqavilə imzalanır

-kəşif məzənnə-3-cü valyutanın digər valyuta ilə əlaqəsi;

2. Razılaşdırma aparılan nümayəndələrin aralarındakı əlaqələrə əsasən;

-alıcının məzənnəsi (bid) buna əsasən bank təməl valyutasını qəbul edir;

- satışın məzənnəsi (ask, offer)- buna əsasən bank təməl valyutanın satışını həyata keçirir.

-orta məzənnə - orta kəmiyyətli məzənnə

Məzənnənin ticarəti arasında mövcud fərqlə spread deyilir. Bunun təməlinə dəyişmə proseslərinin gedişi zamanı bank, marja deyilən bank razılaşmasına müvafiq qazanc götürür.

Valyuta məzənnəsində effekt faktorları 2 hissəyə bölə bilərik:

1. birləşmə (təsrif) faktoru;

2. struktur faktoru;

Birləşmə (kiçik zamanlı) faktoru, rəsmi, hərbi, siyasi, həmçinin digər şəraitin stabil olmaması, gözlənilənlər, öncədən müəyyənləşdirilməsi proseslərilə bağlıdır. Bu faktorların əmələ gəlməsini öncədən bilmək demək olar ki, qeyri-mümkündür. Struktur faktorlarının öncədən müəyyənləşdirilməsi qeyri-mümkün olduqda, böyük

zaman dilimində valyuta məzənnəsində effekt etmək şansına sahibdir ki, bunlara daxildir:

-Beynəlxalq bazarlarda dövlətin yarış bacarıqlı maliyyə ixracı, çıxışı yüksəldir ki, bunun sayəsində də göndərilən dövlətə qeyri-yerli valyuta cərəyanına və böyük zamanda yerli valyutasının böyük məzənnədə saxlanması ilə nəticələnir.

Dövlətin yerli qazancının yüksəlməsi yönündə baş verən dəyişikliklər, gətirilən vəsaitlərə olan ehtiyacı yüksəldir ki, bunun da sayəsində qeyri-yerli valyutaya olan ehtiyac böyüyərək, dövlət xaricinə toplu şəkildə çıxmasına təkan verə bilər. Digər baxış nöqtəyi-nəzərincə baxsaq görə bilərik ki, böyük yerli qazanca malik dövlətlərin şansları mövcuddur ki, valyuta fondunu təkmilləşdirərək, qeyri-yerli kapitalı çəkməklə yerli valyuta məzənnəsini böyütməyi bacara bilsinlər. Yerli qazancın azalması, dövlətin iqtisadi tərəqqisinin “mənfiyə doğru getməsi” və yerli valyuta məzənnəsinin zəifləməsinə yaradan bir üsuldur.

-Beynəlxalq bazarlarda qərarlaşmış qiymətlər ilə qarşılaşdırdıqda qiymət artımı faktoru, yerli valyuta məzənnəsinin kiçilməsi ilə nəticələnir ki, belə müddətdə gətirilən mal vasitələrinə ehtiyac artır və nəticə etibarilə qeyri-yerli valyutaya ehtiyac da böyüyür.

-Faizin artırılması məqsədilə qeyri-yerli kapitalın bu sahəyə istiqamətləndirilməsi: Yönləndirilən qeyri-yerli kapital həqiqi səhmlərdə tətbiq olunacaqdırsa, bu iqtisadi sferanın təkmilləşməsinə və yerli valyutanın güclənməsinə təkan verəcəkdir. Nümunə olaraq, Rusiyanın praktikası nümayiş etdirir ki, eksperimentə söykənməyən fəaliyyətlərə yönəldilən qeyri-yerli kapital, yerli valyutanın diqqətə cərpacaq formada kiçidilməsinə şərait yarada bilər.

-Fond bazarının təkmilləşmə dərəcəsi: fond və valyuta bazarında güclü rəqabət əmələ gətirir.

2.2. DVB institusional strukturu və daşıyıcılarının xarakteristikası

Valyuta bazarının mövqeyi, iqtisadi vəziyyət, bir sıra valyutalara mövcud tələblər, innovasiyalar və son olaraq, bazarın psixoloji mühiti kimi fərqli faktorlarla təyin olunur. Müxtəlif şəraitlərdə, valyuta məzənnəsində gedən kiçik zamanlı

dəyişikliklər, fərli iqtisadi fəaliyyətlərə və yaxud da bazarın psixoloji vəziyyətilə yaranan gözlənilənlərə səbəb olur. Belədir ki, arbitrajlar iqtisadi sürətləndiricilərin və indekslərin dəqiq və düzgün (sürətli) alınmasına diqqət edirlər. Onların fikrincə, məzənnənin yönünü aşağıda qeyd olunan xüsusiyyətlərə əsasən öncədən təyin etmək mümkündür:

- Sonuncu meyllərin qrafiklərinə görə
- Bazarda mövcud arbitrajların fikirlərinə əsasən
- Bazarın mühiti və mövqeyinə əsasən. Bazar “böyükdür” ya “kiçik”
- Mərkəzi Bankın əməliyyat prosesinə əsasən
- Sonuncu razılaşmaların nəticələrinə əsasən (qazanc və itki) (İqtisadi Sosial və

İnkişaf Mərkəzi “Azərbaycanda valyuta bazarları: Nə üçün milli valyuta dəyərini itirir”, Bakı-2016)

Arbitrajlar fəaliyyətləri əvvəlcədən müəyyən etməyə və yaxud da həqiqi bazar innovasiyalarına söykənirlər. Söz-söhbətlər də bazara mühüm təsir göstərə bilirlər. Elə vəziyyətlər mövcud olur ki, sanki bu söz-söhbətlər mövcud fakt olaraq qiymətləndirilir. Onlar təsdiqlənib və yaxud da inkar olunduqda isə bazarsa balans əmələ gəlir. Dəyişmə məzənnəsinin kiçik zamanlı mübadiləsinə tələb edən faktor bazar nümayəndələri bazarın mühiti olaraq qəbul edirlər. Bu valyuta mübadiləsinin kiçik zamanlı yönünə ticarətçilərin (trejder) baxışı olaraq qiymətləndirilir. Bazar mühiti müsbət və yaxud da mənfi ola bilər. İlkin vəziyyətdə valyuta güclənir, ikincidə isə tərsinə gücdən düşür. Ticarətçilər dəqiq dövlətin iqtisadi şəraiti barəsində innovasiyalara münasibət bildirirlər. Müxtəlif vəziyyətlərdə, onların dəyişkənlikləri və yaxud da ölkənin vermiş olacağı qərarları qabaqcadan proqnozlaşdırırlar və həqiqi fəaliyyətlər yaranana kimi ticarət fəaliyyətilə məşğul olurlar.

Bazar nümayəndələrinin böyük qismi keçmiş qiymətlərdəki dəyişikliklərə müvafiq alqı-satqı edirlər. Bu ideya, dəyərin sonrakı illərdə hərəkətini müəyyənləşdirmək cəhətdən, tarixi hərəkətinin, iqtisadi amillərə və yaxud da innovasiyalara əsasən daha da yüksək olmağı ilə şərh edilir. Bu siyasətə texniki təhlil deyilir. Texniki təhlil, hal-hazırkı bazar nümayəndələrinin münasibətinin sonrakı

zamanlarda da belə olması gümanı ilə bazar trendlərini tədqiq edirə Təhlilin bir sıra fərqli metodologiyası vardır. Arbitrajlar həm də, bir sıra fərqli metodologiyaların bənzər xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən metodologiyaları da yarada və onları eksperiment zamanı reallaşdırmaq qabiliyyətinə malikdirlər.

Əsas təhliledici nümayəndələrin professiyonallığı etalonun yaradılması məqsədilə prioritet faktorların təyin olunmasının doğruluğu və dəqiqliyində özünü biruzə verir. Texniki təhliledici nümayəndələrin obyektı, yüksək mövqeyə malik strukturudur. Bunların ikisi də səhmdarların əsas qəbul etdiyi mühüm faktorlar olaraq götürülən “sezmək” cəhəti ilə güclü əlaqəlidir. Nümunə olaraq, bazar bir sıra vəziyyətlərdə öncədən deyilənlərə güvənir, bəzən isə reallıqda bu özünü biruzə edir. Müasir meyllərin təyin olunmasında təməl təhlilin daha düzgün və konkret olmasına güvən, bazarın effektivliyinin təməlini təşkil edən qayda və qanunların olması ilə əlaqələndirilir, bazara girən bütün məlumatların vaxtında qiymətlərdə özünü biruzə etməsinə şərait yaradır.

Digər yanaşmaya əsasən, nəzəri cəhətdən vaxtında təzə məlumatı, o cümlədən böyük zamanlı məlumatı diskontlaşdırır. Bu səbəbdən qrafikdəki “iz” qoyan kotirovkada dəyişiklik yaranır. Bunun üçün “texniki” təhliledici nümayəndəyə təzə təməl məlumatın verilməsi yetərli qədər sürətli baş verir (Kərimli İ.A. , 2006, s. 92).

Araşdırmaçılar ABŞ-ın aksiya bazarlarında gözlənilməz afişaların effektivliyinə böyük diqqət ayırmışlar. Aydın olmuşdur ki, bazar qəfil afişalar yönündə 2 və ya 3 gün boyunca fəaliyyət aparır. Bu eksperiment nəyi ifadə edir? “Qəfil” fakt probleminə güman edilir ki, “təməlçilər” səhv buraxmışlar. Aydındır ki, “texniki” təhliledici nümayəndələr proseslər haqqında deyilənləri yox, sadəcə fəal resursların dəyişməsinə fikir verirlər.

Bu səbəbdən dəyərin güclü dəyişməsinə duyan anda “texniki” təhliledici nümayəndələr təz bir zamanda yarananlara öz reaksiyalarını göstərirlər. “Fundamentalistlər”ə görə isə müxtəlif vəziyyətlərdə bazara təzə məlumatların effektivini təhlil edirlər ki, bu prosesə yetərli qədər zaman ayrılır. Bununla da, qiymətlərin dinamikliyinin öncədən dəqiq olaraq məlum olması, onu reallaşdıran nümayəndələrin miqdarı ilə sıx əlaqəlidir. Bazar bu prosesə bəzi zamanlarda

psixoloji cəhətdən də hazır vəziyyəti ala bilər. Bu səbəbdən professional ticarətçilər çox zaman anonsdan 15 və ya 30 dəqiqə ərzində yer tutmağa səy göstərmirlər. Onlar tərəfindən “görünməz əl”in əmri gözlənilir. Öncədən dəqiq məlumat vermək məqsədilə, fundamentalistə bazara daxil olması məqsədilə mümkün pozisiyaya daxil olma zamanını, qiymət dərəcəsini, həmçinin onun öncədən verilən məlumatının dəyərdə nə səviyyədə özünü dəqiq biruzə etməsi kimi suallara cavab tapmaq mühümdür (Həsənov R. , 2017, s.81).

Bu növ problemin çətinliyi 90-cı illərin ortalarına doğru yaz aylarında Almaniyada seçkilərdən əvvəl dollar marka nisbəti əlaqələrində özünü biruzə etdir. Payızda keçirilən seçkilərdə isə bazara yad partiyanın uğur əldə edəcəyi müəyyən edilirdi. Buna görə də bazar dollarda yüksəlməsi, həmçinin markanın düşməsini gözləyirdi. Bu proses yayın sonlarında yarandı. Bu zamana qədər dollar 10-15% düşmüşdü. Bununla da, məzənnədə yüksəlmə yaradığı zaman dollar özünün ilkin məzənnə dərəcəsinə qalxmağı heç bacarmadı. Digər sözlə desək, fundamental-texniki gözləntilər ehtimmallar əsasında qurulduqda kompleks proseslərin zənciri meydana gəlir. Əgər “nəsə” yaranırsa, bu demək deyildir ki, fundamentalist pul əldə edə biləcəkdir, çünki mühüm gözləntinin reallaşmasına kimi fəal resurslar bütün bazar hərəkətliliyinə cavab vermək qabiliyyətinə malik ola bilər. Bazar gözləntisinin və səhmə yönəlmənin fərqliliyi, bazarı düşüncə və mühitin gərgin mübarizə mövqeyinə çevirmiş olur.

Bazar ali məhkəmə kimi bütün prosesləri dəyərləndirir. Bu növ məhkəmələrin son cavabının əldə olunmasına hər zaman mümkün olmur. Lakin qrafiklər likvidlik cərəyanının “kvintessensiya” sını (ən əsas kiçik hissə), həmçinin bazarın qoyduğu konsensusu (fikir birliyi) göstərməklə, cari zamanda kimlərin fundamental metodikasının çox tərəfdaş yığılması bacarığını da nümayiş etdirir. Fundamental, həmçinin texniki təhlillərin bigə münasibəti ən çox 2 halda mövcud ola bilər.

1. Bazar nümayəndələri fundamental təhlilə əsasən fəaliyyət yönü barədə qərar alır, daha sonra “giriş-çıxış” dərəcəsinin seçilməsi məqsədilə texniki təhlilə yönlənirlər.

2. Əks olaraq, texniki təhlil bazarın təzə şanslarını təyin etmək məqsədilə uyğun yardım tətbiq edir, daha sonra məlum problemlərin həlli məqsədilə fundamentalistə xitab olunur, lazımi cavabı eşitdikdən sonra isə “giriş-çıxış” dəyərinin dərəcəsi təyin etmək məqsədilə bir daha texniki təhlilə dönülür.

Likvidliyin təhlili fundamental təhlil tərəfkeşləri, həmçinin təhlilin texniki metodçularının tərəfkeşləri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təhlil edən nümayəndələrin fikir və düşüncələri cəlbəedici olduğu halda böyük alıcı və satıcılar üçün qəbul olunan etalona şübhə edilərək, dəyərdəki hərəkətliliyi bütünlüklə dəyişmək qabiliyyətinə malik ola bilərlər. Müxtəlif peşəkarlara görə, bazara səmərəli zamanda daxil olmaq məqsədilə fundamental, həmçinin texniki təhlilin dərəcəsinə enmək, “fəlsəfə daşı”nın axtarışında olmağa bənzəyir, hansı ki, zərərsiz alqı-satqı qeyri-mümkündür (Аббасов А.Г. , 2014, s. 98).

Dünya əməliyyatı (fəaliyyəti)-bu dövlət ərazisində qərarlaşan hüquqi-fiziki fərdlərin, digər dövlət sahəsində fəaliyyət aparan hüquqi-fiziki fərdlərlə münasibətdə alınan və yaxud da satılan malların, vəsaitlərin birgə fəaliyyətidir. Hazırki praktikaya müvafiq şəkildə, indi dünya fəaliyyətinin aşağıda göstərilən mühüm növlərindən istifadə olunur: akkreditiv, bank köçürmələri, inkasso, hesabların açılması, avans. Əlavə olaraq, veksəl, çek, o cümlədən kredit kartları tətbiq edilməklə bu əməliyyat təşkil olunur.

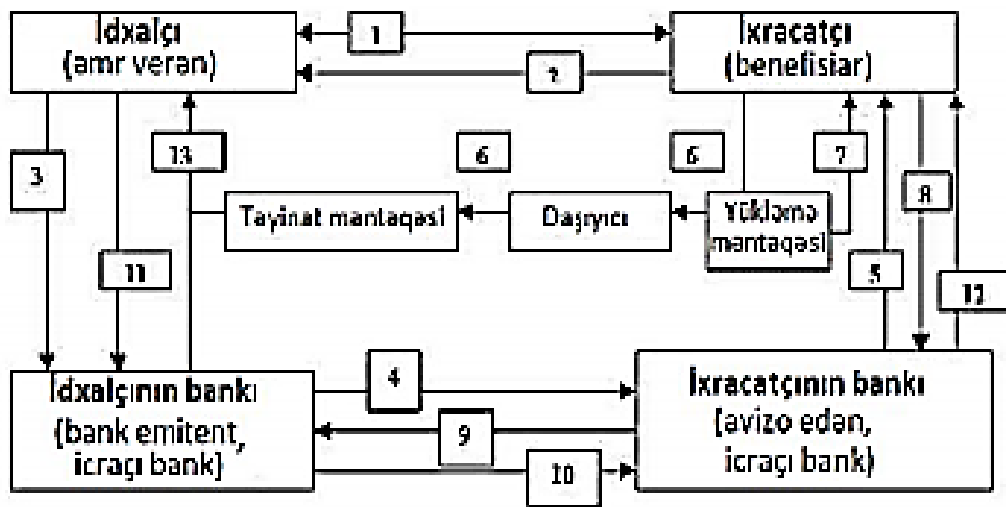
Dünya hesablaşma növünün seçimində müxtəlif faktorlar rol oynayır:

- Qeyri-yerli razılaşmanın obyektini sayılan mal-əmtənin təsviri;
- Kredit müqaviləsinin mövcudluğu
- Aralarındakı kompromis xüsusiyyəti təyin edən qeyri-yerli iqtisadi müqavilələrə əsasən kontragentlərin populyarlığı, həmçinin ödəniş qabiliyyətinin olması;
- Beynəlxalq bazarlarda qərarlaşan mal-əmtəyə əsasən tələb-təklifin dərəcəsi.

Daha çox tətbiq tapan klassik dünya fəaliyyəti növü inkasso, həmçinin akkreditivdir. Fəaliyyətin akkreditivliyi birləşmiş qayda qanuna əsasən, bankın müştərilərinin istəyi və təkliflə sənəd ilə 3-cü şəxsə ödəmək təşkil etmək

məsuliyyətini özü qəbul edir. Buna əsasən bankın məsuliyyəti tam azaddır, kommersiya müqaviləsinə əsasən hüquqi əlaqə ilə bağlı deyildir. Qərarlaşan vəziyyət bank və müştərilərinin diqqətinin mühafizəsinə istiqamətlənmişdir. Bu bir yandan vəsaitləri göndərən sadəcə akkreditiv vəziyyətdə ödənişinin götürülməsinə, sənədləşməyə qoyulan tələb limitlərinin təşkilinə, başqa yəndən isə ixracatçıdan idxalçıya akkreditiv vəziyyətin düzgün fəaiyyətinə yönəlmişdir (Давидова Л.В., Коршунова Г.В. , 2011, s.77).

Şəkil 2: Akkreditiv hesablaşma forması

Mənbə: Давидова Л.В., Коршунова Г.В. и др. Финансы. М., 2011.

Şəkil 2-də aşağıda göstərilənlər təsvir edilmişdir:

1. Müqavilənin imzalanması onu ifadə edir ki, tərəflər arasında akkreditiv növ fəaiyyət tətbiq olunacaqdır.
2. İdxalçı tərəfə malın göndərilməyə hazırlanması haqqında informasiyanın yönləndirilməsi
3. Vəziyyətə müvafiq olaraq, akkreditivin açılması haqqında idxalçı tərəfin öz bankını məlumatlandırması
4. İcraçı bankən akkreditivi həll edilməsi və bank ilə onun ixracatçıya yönləndirilməsi, qanunauyğun şəkildə akkreditivin yaradılması barədə xəbərdarlıq edir.
5. Avizonu tətbiq edən bankın akkreditivin həqiqi formasının kontrol edilməsi və bənefişiarə yönləndirilməsi.

6. Benefisiarın akkreditivin müqavilə qaydalarına müvafiq olmasına nəzarət etməsinin təşkili.

7. Akkreditiv qaydalar daxilində benefisiarın daşınma mallarının sənədlərini kontrol etməsi.

8. Benefisiar tərəfindən nəqliyyat fəaliyyətini aparan şəxslərdən alınan sənədlərin öz hesabına təqdim edilməsi

9. İxracatçı tərəfin bankının benefisiardan əldə olunan sənədlərə nəzarət və ödənişlərin təşkili məqsədilə onun bank-emitentə yönləndirilməsi. (acceptor).

10. Bank-emitentin qəbul etdiyi sənədlərə nəzarət və ödənilməli qiymətin ixracatçı tərəfə köçürülmə əməliyyatının təşkili (akkreditiv qaydaların hamısına əməl edilməsi vəziyyətində).

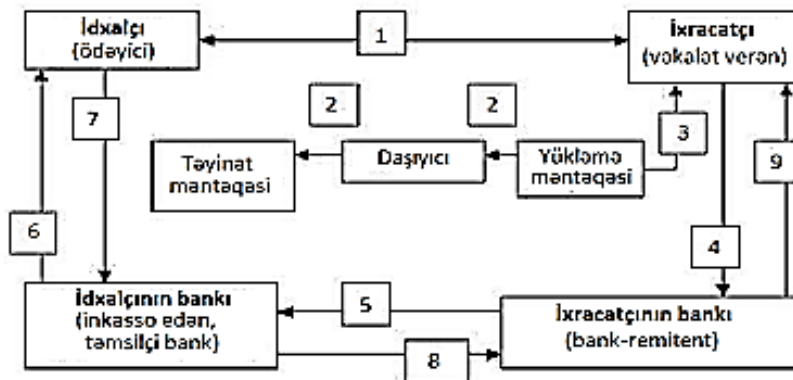
11. Bank emitentinin idxalçının məbləğinin debet etməsi.

12. Avizo edin bankın qazancının benefisiarın hesabına yönləndirilməsi.

13. İdxalçı tərəfin bank emitentdən sənədləri götürməsi və vəsaiti götürməsi (Hüseynov Ə.M. , 2009, s. 44).

İnkasso fəaliyyət növü birləşən qanunlara müvafiq şəkildə, inkasso fəaliyyəti ixracatçı tərəfin göstərişinə uyğun olaraq təşkil olunur. İnkasso bank fəaliyyəti kimi müştərinin tələbinə uyğun idxalçı tərəfə yönləndirilmiş mal və yaxud da xidmətə əsasən ödənişi götürür bə bunu bankda ixracatçının hesabına göndərir.

Şəkil 3: İnkasso hesablaşma forması

Mənbə: Давидова Л.В., Коршунова Г.В. и др. Финансы. М., 2011.

Şəkil 3-də aşağıda göstərilənlər verilmişdir:

1. Müqavilənin imzalanması (əməliyyatı aparan bank əks olunmaqla)

2. Müqavilənin qaydalarına müvafiq şəkildə ixracatçı-etibarnamə verən tərəfdən malların yönləndirilməsi;

3. İxracatçının daşıyıcı tərəfdən nəqliyyat sənədlərini götürməsi

4. İxracatçının ümumi sənədləri təşkil etməsi və onları bankına-inkasso verməsi -bank-remitent.

5. Bank remitentın sənədlərə nəzarət etməsi (zahiri xüsusiyyətlərinə əsasən nəzərdən keçirilmə).

6. İnkasso fəaliyyəti aparan bankın inkasso əmri, həmçinin ödəyicinin sənədlərini və ödənişini götürmək səbəbilə bilavasitə və yaxud da bankın vasitəçiliyi ilə fəaliyyət aparmaq məqsədilə yönləndirilir.

7. İnkasso aparan bank ilə ödəyən tərəfdən ödəniləcək məbləğin götürülməsi, sənədlərin verilməsi.

8. İnkasso edən bank vəsaitinin bank-remitentinə köçürülməsinin təşkili (təlimata müvafiq olaraq teleqraf, poçt, telekslə)

9. Bank remitentın qəbul etdiyi maliyyə vəsaitinin ixracatçıya köçürülməsinin təşkili.

Yerli valyutanı saxlayan valyuta stasunun qəbulundan sonra 2 qat qazanc götürmək şansının olması nöqtəyi-nəzərindən bunu qəbul etmək müxtəlif dünya dövlətlərinin niyyətidir. Hal-hazırda beynəlxalq aləmdə mühüm valyuta fondlarının sabit olmaması, tərəqqinin öncədən müəyyən edilməsinin istənilməməsi bunu daha da qüvvətləndirir (Vəliyev D.Ə., M.Rəhimov , 2000, s.76).

Bunun ilə əlaqədar olaraq, yerli valyuta fondunun təşkilinə görə aparılan əməliyyatlar dəqiq və düzgün xüsusiyyətə malik olur ki, sonrakı illərdə müxtəlif yeni fond valyuta mərkəzi təşkil olunacaq ki, beynəlxalq fond quruluşunu diversifikasiya edəcəkdir. Bununla da , beynəlxalq valyuta mexanizmi ümumilikdə, o cümlədən, fond mexanizminə əsasən sabitlik təkmilləşəcək. Həmçinin qərarlaşan bivalyuta quruluşu polivalyutaya keçəcəkdir ki, bunu da beynəlxalq bazarın “oliqopol” (ABŞ dolları, həmçinin avro) halından, rəqabətə keçid olaraq müqayisə etmək mümkündür.

2.3. DVB fəaliyyət mexanizmi və onun qlobal inkişafa təsirləri

Beynəlxalq Əlaqələr siyasi-iqtisadi, həmçinin mədəni yöndən bir sıra dövlətlərin rəsmi vətəndaşları, fərdlərin pul ehtiyacı və məsuliyyətini yaradır. Dünya fəaliyyətlərinin səciyyəvi cəhəti vəsaitlərin dəyərinin, həmçinin hesabların valyuta formasında (bütünlükdə valyuta olaraq) dünya pul vahidlərinin tətbiqidir ki, dünyada, dövlətlərə görə qəbulu mühüm olan, vahid olaraq qəbul olunan beynəlxalq kredit pul vəsaitləri mövcud deyil. Müstəqil ölkələrdə isə yerli valyuta rəsmi ödəmə vasitəsi olaraq tətbiq olunur. Valyuta bazarları ele bazar formasıdır ki, buradakı qeyri-yerli pul vəsaitlərinin ticarəti, tələbi, həmçinin təklifə əsasən əmələ gələn pul vəsaitinə mübadiləsi təşkil olunur.

Pul bazarlarında qeyri-yerli valyuta fəaliyyətlərinin aparılması müddətində yaranan iqtisadi münasibətlər sferası. Valyuta bazarında satıcı, həmçinin qeyri-yerli valyutani alan nümayəndələrin mənafe və diqqətlərinin aktuallığı həyata keçirilir. Valyuta dəyişməsinə əsasən aparılan fəaliyyətlər keçmiş zamanlarda antik dünyada və orta əsrlərdə mübadilə fəaliyyəti olaraq görülmüşdür. Lakin valyuta bazarı XIX əsrdə yeni formada meydana gəldi. Bu isə aşağıda göstərilən münasibətlə nəticələnir (İsgəndərov R.Ə., Sadıqov R.F. , 2014, s.47):

- Dünya iqtisadi münasibətlərinin tərəqqisi;
- Beynəlxalq pul vahidinin təşkil olunması;
- Dünya maliyyə kredit vəsaitlərinin diffuziyası;
- Bankdakı kapital vəsaitinin möhkəmləndirilməsi və mühafizəsi;
- Münasibətlərin və valyuta bazarlarındakı yaranan risk, təhlükələrin azalması üçün şərait yaradan teleqram, teleks, telefonun təkmilləşməsi;
- Məlumat texnologiyaları, valyuta məzənnələri, internet, telekommunikasiya xidmətləri, reportyor hesablar, iqtisadi-siyasi meyillərin təkmilləşməsi;
- Beynəlxalq maliyyə bazarının təkmilləşməsi 3 mühüm faktorla müəyyən edilir:
 - a) İqtisadi sferanın qlobal hal alması vəziyyətində qeyri—yerli valyuta fəaliyyətləri böyüyür;

b) Pul məhdudiyətlərinin ləğvi vasitəsilə ödənməli balansın hazırkı, maliyyə büdcəsində valyutanın liberallaşdırılması

c) Bankın texnoloji inkişafı ilə

d) Hal-hazırkı beynəlxalq bazarın aşağıda qeyd edilən mühüm xarakteristikaları mövcuddur.

1. Dünya dövlətləri və Türkiyə arasında qərarlaşan münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə müvafiq olaraq valyuta bazarının qlobal səciyyə alması.

2. Fəaliyyət prosesləri beynəlxalq aləmdə, hər sferada ardıcıl şəkildə təşkil olunur.

3. Elektron sistemə keçilməsilə əlaqədar olaraq valyuta bazarının texnoloji cəhətdən təzədən bərbası. Müasir növ elektron texnologiya qeyri-yerli valyutadakı satışları kənar məntəqələrdə istifadə etməyə, qeyri-yerli valyuta vəziyyətini tənzimləməyə və nəzarət etməyə, riski idarəedici sistemə yönləndirməyə şərait yaradan informasiyalara təkan vermişdir.

4. Qlobal banklar arasındakı valyuta bazarı öndə gedən bankların məlumat, alqı-satqı mexanizminin elektron olaraq ümumiləşməsinə əsasən yaranmış, təkmilləşmişdir.

Banklar, həmçinin qeyri-bank nəzarəti valyuta fəaliyyətləri vasitəsilə qeyri-yerli fəaliyyətləri təşkil edir. Qeyri-yerli valyuta pul, valyuta və qabaqcıl fəaliyyətlərə ayrılır. Bu tezislər yetərli qədər, şərti əks olunur, ona görə ki, praktikada identik müqavilə, sığortaya müvafiq olaraq dəyişmə qabiliyyətinə malikdir, hər zaman başqa mənafehlərinin də olması labüddür. Carı fəaliyyətlər müddətində ir spot, tak kredit ili, k swap-a bənzər fəaliyyət prosesləri də daxil olunur. Banklar carı valyuta vəziyyətini təşkil etmək və tənzimləmək məqsəilə tətbiq edirlər. “Seç”, “irəli”, “dəyişdir” fəaliyyətlərinə zamanlı qoşulma fəaliyyətləri daxildir (Суэтин А.А., 2010, s.36).

Dünya alqı-satqı prosesləri qeyri-yerli valyuta məzənnəsinin təkmilləşməsi və tərəqqisinə ehtiyac duyur, ona görə ki, alqı-satqı prosesləri qeyri-yerli valyuta təhlükəsilə qarşılaşdıqda yaradılır. Bu səbəbdən, “irəli”, “seç” və “dəyişdir” fəaliyyətlərini yenidən təşkil etmək üçün böyük çərçivədə tətbiq olunur. Qeyri-yerli

fəaliyyətlərin forması ilə bağlı şəkildə valyuta problemləri həll edilir. Müddətli qiymətlər daha böyük çərçivədəki fəaliyyətlərin təşkilinə görə yaxşı, münasib üsuldur. Bu növ fəaliyyətlər maye vasitələrinə ehtiyac duymur, uyğun şəkildə tətbiq edildiyi zaman, bank böyük qazanc götürə bilər. Əlavə olaraq, valyuta bazarı başqa bazarlarda-fond bazarı, borc kapitalı bazarı, beynəlxalq mal-əmttə və xidmət bazarının birgə münasibətində qərarlaşır. Bununla da, valyuta bazarı nümayəndələri sadəcə valyuta bazarının təsirini qəbul edir, digər risklərə kredit və faiz dərəcəsi riski aiddir. Qeyri-yerli valyuta əməliyyatları proseslərinə diqqət yetirilir və valyuta bazarının cari və ehtimallı tənzimlənməsi təşkil olunur. Banklardakı valyuta fəaliyyəti prosesləri, həmçinin valyuta vəziyyətinin miqdarı bankın rəsmi nəzarət və tənzimlənməsi ilə təşkil olunur (Давидова Л.В., Коршунова Г.В. и др. , 2011, с. 30).

III.FƏSİL DVB MÜASİR İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. DVB fəaliyyətində Beynəlxalq valyuta sisteminin rolu və qarşılıqlı təsirlər

Beynəlxalq aləmdə valyuta əlaqələrinin tənzimlənməsi beynəlxalq valyuta quruluşunun mənşəyi hüdudunda təşkil olunurdu. Beynəlxalq valyuta quruluşu dünyada, iqtisadi sferada valyuta əlaqələrinin ölkələr arasındakı sazişlər, kontrakt və münasibətlərlə möhkəmləndirilmiş qurum şəklidir. Hər hansı bir quruluş forması olaraq quruluş özünüliyində müxtəlif sayda komponentləri saxlayır (İ. Kərimli. , 2006). Bunlara aşağıdakılar daxildir :

- valyuta
- çevrilmə halları və qanunauyğunluqları
- Valyuta bərabərliyi
- Mübadilə istiqamətinin mühiti
- Valyutadakı limitlər, valyuta tənzimlənməsi
- Dünya çərçivəsində valyuta likvidliyinin nizamlanması
- Tədavüldəki dünya miqyaslı kredit vəsaitlərinin tətbiq edilmə prinsipi
- Qlobal həll prinsipi
- Qızıl və valyuta bazarının qaydaları
- Valyuta əlaqələrinə nəzarət və kontrol edən qurum və təşkilatlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, valyuta ölkənin və yaxud da ölkələr birliyinin hüdudlarının zahirində, həmçinin yerli bazarda tədavüldə olan pul mexanizmidir.

Buna müvafiq olaraq, valyuta aşağıda göstərilən ifadələri özündə əks etdirir:

- Dövlətin pul mexanizmi, onun növü (gümüş, qiymətli kağız, qızıl və s);
- Dünya dövlətlərinin pul simvolları;
- Dünya dövlətlərinin maliyyə vəsaitləri ilə təyin olunan. Həmçinin dünya münasibətlərində tətbiq edilən ödəmə və kredit metodları;
- Yerli pul mexanizmi və ödəmə üsulu.

Valyuta quruluşunun sonrakı komponenti mübadilə etmə amilləridir. Mübadilə etmə- sakinlərin, qeyri-sakinlərin azad formada, limit qoyulmadan yerli valyutani

xarici valyuta ilə dəyişmək, həmçinin, fəal həqiqi, maliyyə resursları ilə müqavilələrdə qeyri-yerli valyutayı tətbiq edə bilmək bacarığıdır. Mübadilə etmə xüsusiyyətinə əsasən aşağıda qeyd edilənləri bir-birindən ayırırlar:

- Azad mübadilə edilə bilən valyuta vəsaitləri- başqa valyutalara azad və limitsiz formada dəyişən valyuta vəsaitləridir (ingilis funt sterlinqi, Amerika və Kanada dolları, avro, və başqaları.);

- Natamam mübadilə edilə bilən valyuta vəsaitləri- sakinlərə görə valyuta limitlərinin istifadə edildiyi və dəyişmə fəaliyyətlərinin müxtəlif formalarına görə limitlərin istifadə edildiyi dövlətlərin valyuta vəsaitləridir. Natamam mübadilə edilə bilən valyuta vəsaitləri sadəcə bir sıra qeyri-yerli valyutalara çevrilir və proses qlobal ödəmə tədavülünün hər formasına uyğun şəkildə meydana gəlmir;

- Bağlı (mübadilə edilməyən) valyuta vəsaitləri- yerli valyutaların qeyri-yerli valyutalara çevrilməsinin və əlaqəsinin icazə verilmədiyi, yerli və qeyri-yerli valyutaların alınmasına və ləğvinə, ticarət və dəyişməyə limitlərin qoyulması və icarələrin verilmədiyi, valyuta nizamlamasının başqa metodlarının istifadə edildiyi dövlət valyutaları hesab olunur (B. Щегорцов, О. Особенков, В. Таран, М. Щегорцов. , 2010).

Beynəlxalq Valyuta Fondu maliyyə, pul məsələlərinə əsasən kooperativləşmə və kooperasiya fondu olaraq fəaliyyət aparır. Həm də BVF, uyğun qaydalar, prosedurların yardımı vasitəsilə, o cümlədən nümayəndə kimi çıxış edən dövlətlərin valyuta qiymətlərinin siyasətinin (tənzimləmədəki başqa faktorlar şəklində) güclü kontrol altında məsuliyyətlərinin əməl olunması prosesini izləyir. Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəqqiyə və iqtisadi sferada stabilliyə köməkdə aktivdir. Nümayəndə kimi çıxış edən dövlətlərə iqtisadi problemlərin həlli yollarını axtaran və onları maliyyə vəsaitlərilə təmin edən, makro-iqtisadi stabilliyi əldə edən, kasıblıq səviyyəsinin kiçidilməsinə kömək edən müşavirlər cəlb olunur. BVF-də başlıca obyekt:

- Dünya alqı satqı proseslərinin tərəqqisi məqsədilə şəraitin təşkili; Valyuta dəyişməsinin stabilləşdirilməsinə kömək göstərmək;

- BVF də iştirak edən ölkələrin arasında hazırkı münasibətlərin ətraflı həllinə yönələn quruluşun təşkilinə giriş;

- Dünya çərçivəsində alqı-satqı sisteminə əngəl törədən qeyri-yerli valyuta limitlərinin həllinə kömək göstərmək;

- Kompensasiyanın mülki formasını təşkil etmək, bununla da BVF-də iştirak edən ölkələrin qeyri-yerli alqı-satqı, həmçinin maliyyə sferasında mülki partnerlərinin fəaliyyətlərinə sərhad qoymadan yox etməyə şərait yaradacaq maliyyə resurslarının təşkilini həyata keçirmək;

- Büdcədəki məsrəflərin kreditləşmə əməliyyatını yaratmaq;

- •Dövlətin makro-iqtisadi stabilliyini qurmaq;

Beynəlxalq nümayəndəliyə sahib 186 dövlətə məxsus BVF-i, qlobal, həmçinin iqtisadi tərəqqi ehtiyaclarına nəzarət məqsədilə iştirakçı dövlətlərə iqtisadi kömək etməyə şəraiti təmin edir. BVF də öz növbəsində, beynəlxalq iqtisadi meyllərinə, onların əməliyyat proseslərinə nəzarət edir, iştirakçı ölkələrə münasibətdə meydana gələn məsələlər barəsində informasiya verir, siyasi dialektlərin yaradılması məqsədilə forumlar həyata keçirir və rəsmi idarəedici orqanlara iqtisadi risklərə mane olmaq məqsədilə XAU-nu informasiya ilə təmin edir. BVF-də iştirak edən dövlətlərə fərqli metodlarla yardım edir. Bununla da:

(<http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=beynelxalq&cat=27&cat2=22>)

- İqtisadi quruluşun tərəqqi meylləri, cəmiyyətin eksperimentinə söykənərək rəsmi idarə orqanlarına, mərkəzi banklarına kredit, həmçinin pul və maliyyə siyasətinin yaradılmasına görə tövsiyyə;

- Beynəlxalq, regional, yerli iqtisadi sahədə, bazarların nəzarətinə söykənən araşdırma işləri, statistik məlumatlar, əvvəldən əldə olunan informasiyaların təşkili, təhlillər etmək;

- İqtisadi çətinlikləri yox etmək məqsədilə dövlətlərə borc vəsaitlərinin verilmə prosesi;

- Dövlətlərə əməliyyatlarının kontrol edilməsi zamanı kömək etmək məqsədilə texniki kömək, həmçinin təlimatların yönləndirilməsi. BVY, xüsusən kredit, pul sferasında qlobal kooperasiyanı dəstəkləyir, dəyişmə, tənzimləmə qiymətlərinin

stabilitiyinə yardım göstərir, valyutadakı prinsipləri nizamlayır, əhatəli ödəmə quruluşunun təşkil edilməsi və valyutadakı limitlərin həllinə dair bir sıra fəaliyyətlər həyata keçirir.

BVF-də mövcud xüsusi bor vəsaitləri barədə ümumdünya maliyyə vəsaitlərinin təşkili və iştirakçılara nümayiş etdirmək bacarığına sahibdir. Fondakı maliyyə ehtiyatları iştirakçı ölkələrin abunəliyi sayəsində yaranıb təkmilləşir. Norma, iştirakçı ölkələrin iqtisadiyyatında nəzəri miqdara söykənən düstura müvafiq şəkildə təyin olunur (B. A. Гневко, А.И. Добрынин. , 2009).

- BVF-in maliyyədə mühüm mövqeyi qalan resurslarda balansı saxlamağa sövq edən nümayəndələrə kiçik zamanlı kreditlərini verməkdən ibarətdir. Fondan ehtiyatı götürən nümayəndələr də aşağıda göstərilən çətinlikləri təşkil edən məsələləri həll etmək məqsədilə vacib siyası tədbirlər təşkil etmək məsələsində razılığa gəlirlər. BVF-dən əldə olunan kredit vəsaitlərinin miqdarı həcmə düz mütənasib olur. Həm də fond kiçik qazanlı iştirakçı ölkələrə kömək göstərir. BVF-dəki öhdəliklər aşağıda göstərilən şəkildə müəyyənləşdirilə bilər (<https://banker.az/dunya-valyuta-sisteminin-inkisaf-m>):

- İqtisadi infilyasiya, qeyri-yerli ödəmə dövlətlərinə kiçik zamanlı kredit vəsaitlərinin verilməsini təşkil etmək;

- Ümumdünya pul əlaqələrinin daimi və stabil tərəqqisini izləmək

- İştirakçı dövlətlərin ümumdünya ödəniş bankları və yaxud da ictimai qurumlarına ödənilməsi gözlənilən borc vəsaitlərinin meydana gəlməsi vəziyyətində məsələnin həll olunması məqsədilə əlaqələndirici vəzifəsini icra edir;

- Modern qüvvə kimi, iştirakçı dövlətlərdəki makro-iqtisadi, quruluş-stabillik siyasətlərinə pul yardımını göstərmək;

- Qeyri-yerli alqı-satqı və qeyri-yerli valyuta dəyişmə qaydalarının liberal şəkllə salınması, rasionallaşdırılmasına bənzər məsələlərdə nümayəndələrə texniki, təhsil, maarifləndirmə yönündən yardım göstərmək;

- İştirakçı dövlətlərin qeyri-yerli siyasətlərinin liberallaşdırmağa doğru gedən yönündə fəaliyyətlər təşkil etmək.

Fondda obyektləri ümumdünya valyuta kooperasiyasının cəlb edilməsi və ümumdünya alqı-satqı proseslərinin inkişaf etdirilməsi yönündə mövcud qaydalardır. Fondda başlıca obyekt isə iştirakçı dövlətlərin ödəniş büdcəsindəki çatışmazlıqları kiçiltməklə onlara yardım göstərməkdən ibarətdir. Bu səbəbdən, qeyri-yerli ödəniş məsələsindəki çətinliklərlə üz-üzə gələn iştirakçı dövlətlərə zəruri pul yardımı göstərmək, valyuta məzənnələrində sabitliyi cəlb edəcək, nümayəndələrin yarış devalivasiyalarına (pulun qiymətdən düşməsi) təşviqinə mane olacaqdır.

Ümumi olaraq götürüldükdə isə, BVF qeyri-yerli ödəniş probleminə malik iştirakçı dövlətlərə kredit verərək onların qeyri-yerli valyutadakı balansını qorumağa və dünya valyuta quruluşunun balanslı formada tətbiqinə yardım göstərir.

3.2. DVB fəaliyyətində milli və regional valyuta strategiyalarının təsirləri

Pul bazarları qeyri-yerli valyuta məzənnələrinin mübadilə edildiyi rəsmi orqanlardır ki, tələb, həmçinin təklifə əsasən təyin olunur. Hal-hazırda mövcud olan çağdaş valyuta bazarları aşağıda qeyd edilən xarakteristikaları özündə əks etdirir:

- elektron rabitə əlaqələrinin daha böyük dairələrdə istifadəsi;
- gün ərzində fəaliyyətlər təşkil etmək;
- valyutada aparılan fəaliyyətlərin texnologiyasının yaxşılaşdırılması məqsədilə görülən tədbirlər, banklarda müxbirlər arasındakı münasibətlərinin müəyyən edilməsi;
- qeyri-yerli valyuta, kredit təhlükələrini sığorta etmək məqsədilə valyutada aparılan fəaliyyətləri təkmilləşdirmək;
- mənfi hadisələrin valyuta fəaliyyətlərində mühüm təmiri;
- valyuta məzənnələrinin vətəndaş sabitliyi fondun fəaliyyəti yönündən valyuta bazarları aşağıda qeyd olunanları icra edir;
- ümumdünya əməliyyatlar zamanında valyuta, həmçinin kredit proseslərindəki təhlükələrin sığortalanmasının təşkili;
- kredit, maliyyə, həmçinin valyuta fəaliyyətlərinin yönləndirilməsi;
- bank, qurum və təşkilatların, ölkələrin valyuta fondlarının cəlb edilməsi;

-valyuta məzənnəsinin nizamlanması;

-iqtisadi sferada rəsmi həllərin tətbiq tapması məqsədilə pul siyasətinin tətbiqi.

Valyuta bazarı, firmalar (xüsusən multikultural firmalar), bank və broker firmaları yönündən koooperativləşmənin yaradılması (qurum) (Багиев Г.Л.,Тарасевич В.М., Анн Х., , 2006).

Hal-hazırkı valyuta bazarları xüsusiyyətləri qeyri-yerli valyuta fəaliyyətləri mülki formada həyata keçirilir. Banklar arasındakı imzalanmış kontraktların böyük hissəsi elektron texnologiyanın yardımı ilə fəaliyyət göstərir. Pul bazarlarının formaları: beynəlxalq, regional, yerli valyuta bazarlarına aid olur. Dünya valyuta bazarları beynəlxalq maliyyə mərkəzlərində qərarlaşmış olur, bu isə bazarlardan daha mühümdür. Parisi, Londonu, Sinqapur, Nyu-Yorku, Syanqanı, Frankfurt-Maynı, Tokionu, Bəhreyni, Zürihi buraya aid etmək mümkündür. Beynəlxalq valyuta bazarlarında, beynəlxalq kontraktın şərikli valyuta ilə birlikdə satışı həyata keçirilir. Yerli, həmçinin regional pul bazarlarında mövcud dövriyyədə olan valyutaların da (həmçinin, Səudiyyə Riyalı, Sinqapur dolları, Küveyt Dinarı və başqaları) satışı təşkil olunur. Qeyri-yerli valyutaların məzənnələrinin təyini valyuta fəaliyyətlərinə görə mühüm aspektdir. Qeyri-yerli valyutanın təyin olunmasının 2 metodu təyin edilmişdir: dolay və birbaşa. Birbaşa metodda qeyri-yerli valyuta yerli valyutada əks olunur. Banklar valyutaların əhatəsində fəaliyyətlərini öncədən müəyyənləşdirirlər.

Bir sıra dövlətlərdə (Fransa, Almaniyayı nümunə göstərmək olar) valyuta məzənnələri sutkanın hər hansı zamanlarında valyuta məzənnələrində təsvir edilir. Ancaq sifarişin müəyyənləşdirilməsi istinad olaraq götürülür. Həqiqətdə isə banklar valyuta kontraktlarının böyük hissəsini özlərinin müəyyən etdikləri səviyyədə qəbul edirlər. Alqı-satqı, istehsal alıcıları məqsədilə valyuta məzənnələri kəşifən-məzənnəyə əsasən təyin olunur. Kəşifən məzənnə 2 valyuta arasında 3-cü valyutaya (xüsusi olaraq ABŞ dollarını göstərmək olar) görə təyin edilir. Ticarət məzənnələri valyuta məzənnələri ilə dəyişdirilir. Aralarında yaranan fərq isə margin adlandırılır (Ə.Həsənov.).

Bakıda BBVB, yəni Banklararası Valyuta Birjası 1994-cü ilin 26 avqustunda daimi dəyişmə sifarişləri məqsədilə yaradıldı. Auksiyonun (hərrac) yaradığından hələ bu zamana kimi Amerika dolları üstünlük və mənfəət yaratdı. Banklararası Valyuta Birjasının işinin tarixinə görə illik birja sessiyalarındakı miqdarın yüksəlməsi səciyyəvidir. 1997-ci ilin 30 avqustundan etibarən yaradılan Banklararası Valyuta Bazarı əməliyyatların icrasına başladı. Respublikamızda mövcud olan valyuta bazarı müxtəlif hüquqi, standart əməliyyatlarını nizamlayır. Onların hamısı 1994-cü ilin 21 oktyabrında fəaliyyətə başlayan “Pulların tənzimlənməsi haqqında”, 1996-cı ilin 14 iyununda təşkil edilən “Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında”, 1998-ci ilin oktyabrın 9-da yaradılmış “ Qiymətli kağızlar haqqında ” qanunları vasitəsilə təsvir oluna bilər. Beynəlxalq kredit bazarının bazar əlaqələrinin xüsusi bölməsi, pul kapitalı olan dövlət arasında ödəmələr və onların prinsipləri forması ilə fəaliyyətdə olur, təklişlərin təkmilləşdirildiyi yerdir.

Yerli valyuta quruluşu dövlət pul quruluşunun müəyyən hissəsini təşkil edir. Ancaq, müəyyən mənada sərbəst, yerli hədudlardan kənar qalır. Xarakteristikaları dövlətin iqtisadi sferasının tərəqqisi, qeyri-yerli iqtisadi münasibətlər dərəcəsində təyin olunur. Yerli pul quruluşunun təşkili qanunları dövlət qanunvericiliyi vasitəsilə təyin olunur. Yerli valyuta quruluşu beynəlxalq pul vahidləri vasitəsilə qarşılıqlı əlaqəlidir. Beynəlxalq pul vahidləri quruluşu dünya pul əlaqələrinin nizamlanmasıdır, dünyadakı iqtisadi sferanın tərəqqisi, həmçinin dövlətlərarası sazişlər vasitəsilə nizamlanır. Yerli və beynəlxalq pul vahidləri quruluşu arasındakı münasibəti valyuta münasibətlərində fəaliyyət göstərən və nizamlayan yerli banklar təşkil edir. Yerli valyuta quruluşu dövlətin valyutasına (yerli valyuta) söykənsə, beynəlxalq valyuta quruluşu vahid və yaxud da mübadilə edə bilən valyuta, həmçinin dünya mübadilə əməliyyatlarına söykənir.

Pul quruluşu komponentlərindən biri valyuta bərabərliyidir. Bu bərabərlik qanunvericiliyə müvafiq formada 2 valyuta arasında mövcud fərkdir. Fond valyuta rəhbəri dövriyyə qabiliyyətinə malik yerli valyutanın xüsusi növüdür və dünya ödəniş və kommutasiya vəsaitlərinin işini icra edir; başqa dövlətlərə görə valyuta

məzənnəsinin təyin olunmasında mühüm xarakter daşıyır; beynəlxalq valyuta quruluşunun nümayəndəsi olan dövlətlərin valyuta məzənnəsini nizamlamaq, valyuta maneələrini aradan götürmək məqsədilə daha çox tətbiq edilir (R.T. Həsənov, 2009).

Dünya maliyyə, qeyri-yerli valyuta əlaqələri ümumdünya iqtisadi münasibətlərinin əlavə formalarıdır. Demək mümkündür ki, maliyyə pul əlaqələri, həmçinin daha böyük miqyasdakı istehsalın arasında birbaşa əlaqə mövcuddur. Onlarda mövcud real əsaslar vəsaitlərin, kapital, o cümlədən, xidmətlərin dünyəviləşdirilməsi, real olaraq yenidən istehsal fəaliyyətidir. Pul, kredit əlaqələri ölkəni yerli və beynəlxalq iqtisadi sferanın şəraitinə, siyası halına, həmçinin dövlətlər arasındakı qüvvənin müvazinəti ilə əlaqəlidir. Beynəlxalq bazarda kapital tədavülü səbəbindən pul vəsaitləri valyutaya dönür, bu isə əks fəaliyyətdir. Valyuta, maliyyə əlaqələri daha böyük miqyasda istehsal fəaliyyətinin törəməsi sayılsa da, onlara nəzərən sərbəstlik qazanırlar. Dövlətin qeyri-yerli yaşayışının dünya alqı-satqı fəaliyyətinin tərəqqisinə, qeyri-yerli capital cərəyanı ilə mövcud bağlılığı gücləndirir. Dünya maliyyə, qeyri-yerli valyuta, həmçinin kredit bazarlarındakı, xüsusi olaraq, infilyasiyanın vətəndaş stabilliyi böyük miqyaslı yenilənməsində yaxşı effekt vermir. İqtisadi sferada liberalizm, həmçinin maliyyə sferasında və rabitə texnologiyasındakı partlayış bir sıra dövlətlərin maliyyə bazarlarını beynəlxalq bazarla qovuşduracaqdır. Maliyyə bazarlarındakı intensiv artan qlobal fəaliyyətlər ölkələr və biznesmenlərə görə təzə şans, eyni zamanda təhlükə və maneələr əmələ gətirdi (Наточеева Н.Н. , 2011).

3.3. Müasir inkişaf mərhələsində yeni qlobal valyuta sisteminin formalaşması perspektivləri

Beynəlxalq valyuta quruluşunda “təkqütblü” nöqtəyi-nəzərindən “çoxqütblü” yaxınlaşmaya hərəkət hal-hazırda diskussiya subyektlərindəndir. Dünya valyuta quruluşunda “təkqütblü”, yaxud da digər formada desək rəhbər sabitliyi yaxınlaşmasının var olması çox sayda maneələr, çətinliklər-şərtsiz iqtisadi hakimiyyət, həmçinin bunun ilə əlaqəli şəkildə ümumdünya sabitliyinin saxlanması,

təkmilləşdirmək məqsədilə zəruri tələbin olmaması; monopolist faydanı tətbiq edərək qüvvəsini beynəlxalq sabitliyin dağılmasına əsasən yüksəldilməsi və başqaları ilə dəstəklənir. Hal-hazırda böyük zamanda Amerikada mövcud olan monetary, iqtisadi rəhbərlik sayəsində təkmilləşən və əməliyyat aparan dünya valyuta quruluşu yekun infilyasiya ilə birlikdə çoxsaylı filiala malik quruluşun təşkil olunmasına görə yaranan ehtiyacı müəyyənləşdirdi (R.T. Həsənov, 2009).

Mərkəzləşdirilmiş valyuta quruluşunun təşkili həm də dünya pul quruluşunda mühüm institusional bərpa fəaliyyətinin yaradılmasına ehtiyac duyur. Həqiqətdə isə, mərkəzləşdirilmiş valyutanın yaranması, keçmiş məqalədə əks olunduğu kimi bu kooperasiyanı qurmaq məqsədilə daha həqiqi təzahürə malik olmayan pul, maliyyə siyasətlərinin dünyəviləşməsinə istəyəcəkdir. Böyük təkmilləşmə səviyyəsindən keçən, bu sferada yekun infilyasiya müddətində yaranan çətinliklər bərabər dərəcədə beynəlxalq dərəcədə fəaliyyət aparmaq məqsədilə limitli həlləri təsvir etmişdir. Başqa yöndən, bu valyutanın tədavül səviyyəsi Amerika dolları rəhbərliyinə maneə törədirdi. Axır vaxtlar dolların müəyyən qədər düşməsinə rəğmən, indi də Beynəlxalq Valyuta və Ticarət Birliyində vacib valyuta vəziyyətini mühafizə edir. Beynəlxalq maliyyə quruculuğunda görünən mühüm meyllərdən biri, məsələlərin həlli məqsədilə bir sıra dövlətlərin və yaxud da dövlət təşkilatlarının söylərinin yaradılması, göstərilməsidir.

Müasir beynəlxalq pul quruluşunda, dollarlı valyutanın beynəlxalq valyutaya mübadilə etməsi fərziyyəsinin həyata keçməsi gözlənilir. Avroda və yuan beynəlxalq valyutalarının tərcümə edilməsində indi də çətinliklər mövcuddur. Dünya pul quruluşunda təzə yenilənmə meyllərinin təkmilləşməsində effektiv rol oynayan faktorlardan biri də maliyyənin dünyəviləşməsi hadisəsidir. Axır zamanlar tərəqqidə olan dövlətlərdə izlənən iqtisadi inkişaf sürətləri, o cümlədən, alqı-satqı prosesində liberallaşma beynəlxalq iqtisadi quruluşda çoxsaylı dəyişikliklərin yaranması və təkmilləşməsində yaxşı effekt edən faktorlardandır. BVF-də aparılan hesablamalara müvafiq olaraq 2000-ci ildə İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyalarının (İKT) ÜDM-dəki hissəsi 2014-cü ildə 2/3 dəfə yüksələrək 40 faizə bərabər olmuşdur.

Belə dövlətlərdəki beynəlxalq alqı-satqı fəaliyyətlərinin 38 faizi (2000-ci ildə 22 faizə bərabər olmuşdur) təşkil edilmişdir. Başqa dövlətlərdə belə əməliyyatların çoxaldılması, maliyyə fəaliyyətlərinin beynəlxalq səviyyəyə çatdırılması YEK-lərə görə böyük maneələr əmələ gətirir. Təcrübələrdən aydın olur ki, inkişaf etməkdə olan dövlətlər maliyyə inteqrasiyasında getdikcə intensivləşir, bu sferada IOSO ilə SES-in arasında məzmunusuzluq, qeyri-müəyyənlik sürətlənir. İnkişaf etməkdə olan dövlətlərdəki bu yaxınlaşma daha kiçik tədbirli yaxınlaşma vasitəsilə şərh oluna bilər. Lakin axır 10 ildir ki, İEO-dkı ümumdünya məsuliyyətləri, vəzifələri 3 dəfəyə kimi yüksəlmişdir. Bu yüksəlmə xüsusi olaraq, tərəqqi etməkdə olan dövlətlərə kapital cərəyanlarının ekstensiv spektri ilə əlaqəlidir (Наточеева Н.Н. , 2011).

Maliyyə bazarlarının dünyəviləşməsi, elektron iqtisadi sferanın təkmilləşməsilə əlaqəlidir. Yeni telekommunikasiya vasitələri dünya maliyyə bazarlarının 1 sutka ərzində əməliyyat aparmasına şərait yaradır. Maliyyənin dünyəviləşməsi institusional qaydaların, maliyyənin dünya səviyyəsinə nüfuz edilməsi və maliyyə innovasiyalarının təşkili ilə nəticələnir. Maliyyənin dünyəviləşməsi-beynəlxalq maliyyə bazarları arasındakı geniş münasibətlərin təkmilləşməsi və aralarındakı problemlərin həlli ilə əlaqəlidir.

Maliyyə kapitalının yerli bazardan beynəlxalq maliyyə bazarına limitsiz və köçürmə əməliyyatı aparılmadan yönləndirilə bilər. Lakin maliyyə təşkilatları borc pul vəsaitləri, həmçinin kredit, səhm xarakteristikaları, başqa maliyyə köməyinin olunması məqsədilə başlıca maliyyə məkanlarında öz filiallarını təşkil etmək qabiliyyətinə malik olurlar. Maliyyənin dünyəviləşdirilməsi borc vəsaitlərini götürən, eyni zamanda verən şəxslərə bərabər səviyyədə qazanc verir. Amma onların hamısı faiz, bazar, siyasi təhlükə və valyuta da əlavə edilməklə bərabər səviyyədə təhlükələri qəbul etmiş olur.

Maliyyənin beynəlxalq səviyyəyə çatdırılması maliyyə təşkilatlarına və başqa bazar nümayəndələrinə müasir dəvətlər nümayiş etdirir. İlk olaraq, səhmdarlara, investorlara əhəmiyyətli informasiyalar qəbul etmək asan deyil, ola bilər ki, dünya kapital bazarlarındakı əməliyyatla əlaqəlidir. Nümunə olaraq demək olar ki, faizlər qədər müxtəlif maliyyə fəaliyyəti müvazinət (tarazlıq) vəsaitlərində istifadə olunur

və sadə əməliyyat metodları ilə təyin olunma qabiliyyətinə malik deyildir. Başqa məsələ isə maliyyə bazarlarının dünyəviləşməsi maliyyə ehtiyatlarının tənzimləmə fəaliyyətinin elə də asanlaşdırılmamasıdır. Yekun olaraq, bazarlarının dünyəviləşməsi maliyyə bazarının zəif tərəflərini inkişaf etdirmək qabiliyyətini yarada və əməliyyat prosesinin izlənməsini təmin edə bilər.

Bunların hamısından aydın olur ki, maliyyənin dünyəviləşməsi yaxşı effektlərə səbəb ola bilər ki, bununla da bir sıra dövlətlərdə maliyyə ehtiyatların qeyri-mövcudluğu üçün əsaslı vasitədir. Əlavə olaraq, dünyəviləşmə yerli maliyyə bazarında yarışı gücləndirir ki, bunun da sayəsində maliyyə servislərinin qiymətinin kəçidilməsinə səbəb olur. Lakin dünyəviləşmə hər hansı bir müsbət olmayan hadisələrlə izlənilir. İlk öncə, liberallaşmada çox vasitə “isti pul”a görə əhəmiyyət kəsb edir; başqa yəndən isə, hegemon maliyyə yerlərində fəaliyyətdə olan infilyasiya başqa dövlətlərdə və bölgələrdə getdikcə intensivləşir (Багиев Г.Л.,Тарасевич В.М., , 2006).

Maliyyələşmənin inteqrasiyasının fərqli müsbət olmayan tərəfi beynəlxalq iqtisadi sferanın mövcud sektorunun pulun maliyyə elementi ilə sıx bağlı olmasıdır. Tərəqqidə olan dövlətlərdə yaranan bu fəaliyyət başqa dövlətlərdə yerli və regionlarda aktiv formada tətbiq tapır. Axırınıcı buna görə daha mühümdür, dünyəviləşmədə yerli maliyyə bu bazarlarda ən fəal vətəndaşların münasibətilə sıx əlaqəlidir.

Birjanın və qanunvericilik təməlinin güclü olmaması səbəbindən ölkəmizə gələn portfel səhmlərin miqdarı daha kiçikdir. Hələ 1997-ci ildə onların miqdarı 1.1 milyon olmuşdur. 1998-ci ildə isə dollar 0.3 milyona çatmışdır. 1999-cu ildə Respublikamızda portfel səhmləri qoyulmamışdır. Qeyri-yerli səhmlər sahəsi dünya maliyyə və bank təşkilatlarında daha əhəmiyyətli sahələrdən hesab edilmişdir. Respublikamızdakı səhm əməliyyatlarında bir sıra dünya qurumları iştirak etməyə təşəbbüs göstərmişlər. Bu qurumlar mühüm proqramlar məqsədilə kredit verir və yardım göstərməyə başlayırlar. BVF, Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası, İslam İnkişaf Bankı bu sahədə daha çox diqqət mərkəzindədir. Müasir zamanda sadəcə Dünya Bankı 195 milyona malik

qiymətilə altı dəhm proqramını pul vəsaiti ilə təmin etmişdir. Bunlara “qara qızıl” istehsalının tərəqqisinə teniki yardım, Bakıdakı su sisteminin təmiri, örnək fermer qruplaşmasının təşkilini göstərmək olar. Sonrakı illərdə Dünya bankının dəstəyi vasitəsilə zəruri səhmlər sistemi təşkil olunur. Belə servis mərkəzi xüsusi sferaya səhmdarların tapılmasında yardım göstərəcəkdir. 1995-ci və 1998-ci illər aralığında BVF-in qiyməti 88.9 milyona çatmışdır.

Qeyri-yerli səhmlərin yaxşı cəhətlərini dəyərləndirən zaman, tətbiqinin vacibliyini dəqiq formada diqqətdə saxlamaq zəruridir. Nümunə olaraq, Türkiyədəki Exim Bankı ölkəmizə 250 milyon məbləqində kredit vermişdir. Lakin bu məbləği ona görə vermişdir ki, onun 150 milyonundan Türk məhsullarının Türkiyə idxalında tətbiq olunacaqdır. Digər sözlə, kreditin başlıca tərkib payı istehsalat və insanın tərəqqisinə olmayıb, eyni zamanda yüksək keyfiyyətə malik olmayan Türk mallarının qəbul edilməsinə istiqamətlənib. Güclü olmayan lokal faəl resurslar istehsalçılara mənfəət effekt göstərir, bu işə öz növbəsində yerli iqtisadi sferada müsbət təsirlə nəticələnir. Belə yaxınlaşmadan kreditin tətbiqinə problem mürəkkəb olaraq vahid şəkildə baxılmalıdır.

Ölkəmizin beynəlxalq bazarda çıxışı, ilk öncə, ölkəmizin kapitalın vacib ixracatçıları ilə birgə münasibətlərini nizamlayan iqtisadi-hüquqi strukturların tətbiqini zəruri hesab edir. Bu zaman başlıca yük ölkəmizə düşür. Bununla da, rəsmi hakimiyyət orqanları və cəmiyyət qeyri-yerli səhmlərin dövlətin iqtisadi sferasına keçidini təmin etmək məqsədilə yaranan şanlarını dəyərləndirməli və Respublikada səhmlərin vəziyyətinin yaxşıya doğru keçidini təmin etmək məqsədilə birgə və mərkəzləşdirilmiş əməliyyatlar aparmalıdırlar.

Təkmilləşmiş maliyyə bazarlarına, həmçinin Respublikamızdakı qeyri-yerli bazarların böyük axını da əlavə edilməklə, kompleks iqtisadi quruluş yaradılmalı və təkmilləşdirilməlidir. Beynəlxalq iqtisadi sferada dövlətlərin təcrübələrinə diqqət yetirərək, ölkəmizin qeyri-yerli iqtisadi əməliyyat prosesi və qeyri-yerli səhmdarlarla birgə səmərəli yaxınlaşması aşağıda göstərilən qaydalara müvafiq olaraq diqqət edilməlidir:

- Yerli iqtisadi sfera qapalı quruluş formasında olmamalıdır;

- Respublikada iqtisadi əməliyyatların nizamlanması strukturu ümumdünya hüquq standartlarına və qlobal təcrübəyə müvafiq olmalıdır;

- İqtisadi quruluş mexanizmi və qeyri-yerli alqı-satqı münasibətləri dövlətin iqtisadi gücünə, daxili ehtiyaclara və ümumdünya biznes sahəsindəki xeyrinə əsasən formal olaraq təşkil edilməlidir.

- Qeyri-yerli iqtisadi münasibətlərin qabaqcıl növlərinin təşkili məqsədilə uyğun vəziyyəti təmin edir;

- Siyasi, etnik, həmçinin psixoloji olaraq qeyri-yerli iqtisadi əlaqələr faktorlarla deyil də iqtisadi effektivlik və icbari məntiqlə uyğunluq təşkil etməlidir;

- Dövlətin yerli mənafeyinə uyğun ümumdünya və yerli iqtisadi qurumlar və təşkilatlarda çıxış qabiliyyətinin mövcudluğu;

- Qeyri-yerli iqtisadi əlaqələr hər zaman strateji maraqları və elmi, texniki inkişafın qeydiyyatına diqqət etməli və ehtiyatların tətbiqinə kömək göstərməlidir;

- dövlətin iqtisadi sferadakı müdafiəsini və qorunması təşkil etməlidir.

Maliyyə bazarının ümumdünya quruluşuna girişini intensivləşdirmək məqsədilə qeyri-yerli səhmlər sərb olunmalıdır. Lakin ölkəmizə qeyri-yerli firmaların yönləndirilməsinin müxtəlif yaxşı təsirləri də mövcuddur:

1. Respublikamız digər dövlətlərlə yaxın əlaqələri sadələşdirmək məqsədilə coğrafi nəqliyyat məkanı, həmçinin öndə olan dünya çərçivəsində, mühüm nəqliyyat şəbəkəsini təşkil edir;

2. Respublikamız zəngin iqtisadi, təbii gücə, qüvvəyə sahibdir (çox sayda təbii xammal resursları, bərəkətli torpaq yerləri, münbit təbii iqlimi, çoxsaylı və aşağı qiymətli işçiləri və başqaları);

3. Respublikamızda yeni texniki, həmçinin iqtisadi təmələ malik istehsal yerləri, sənaye məkanları və infrastrukturlu yerləri mövcuddur;

4. Respublikamız müxtəlif sferalarda böyük elmi gücə və peşəkar kadr resurslarına sahibdir;

5. Respublikamızdakı bazar əlaqələrinə keçid ilə əlaqəli iqtisadi tədbirlər aparılır (mülkiyyətin xüsusiləşdirilməsi, dəyərin liberalizmi, qeyri-yerli iqtisadi münasibətlərin liberalizmi, bazar quruluşunun təşkili);

6. Respublikamızda qeyri-yerli səhmlərin qəbulu və onların mühafizəsi, qeyri-yerli iqtisadi münasibətlərin liberalizmi və təkmilləşdirilməsi, çox sayda başqa standart, hüquqi aktların qəbulu, reallaşdırılması ilə əlaqəli birgə kontrol və nəzarət fəaliyyətləri;

7. Respublikamızda qeyri-yerli biznesin fəaliyyəti ilə işləyən təşkilat və qurumların qurulması; Hal-hazırda ölkəmiz çox dövlətlərlə ümumdünya iqtisadi əlaqələri yaradır, fərqli, çoxsaylı qlobal müqavilələr imzalayır, ümumdünya və yerli iqtisadi qurumlarda çıxış edir və başqaları.

Amma analiz müəyyən edir ki, axır illər qeyri-yerli səhmdarlarla əlaqələr mexanizmində bir sıra yaxşı dəyişikliklər yaranarsa da, göstərilən potensiallar və şanslar yetərli qədər bütöv və effektiv tətbiq edilmir.

Göstərmişdik ki, Respublikamızda səmərəli səhm şəraitinin yaranmasına təsir göstərən daha mühüm amillərdən biri güzəştli vergi, həmçinin gömrük ödəmələri quruluşunun istifadə edilməsidir. Məlumdur ki, tarif, gömrük siyasəti iqtisadi siyasətin yaradılması vasitələrindən hesab edilir və sonrakı illərdə də qeyd olunan güzəştlərin istifadəsində yaxşı təsir göstərirdi. Amma bunlardan istifadə olunduğu zaman qeyri-yerli alqı-satqı qaydalarının, dünya qurumları önündə məsuliyyətlərinə diqqət yetirərək yerli bazar quruluşu, iqtisadi sferanın hazırkı mövqeyi, tələb-təklifin nisbətində müvafiq elastik, tək qiymətli şərh edilən tarif mexanizminin tətbiqi daha yaxşı nəticə verə bilər.

Vergidəki payı 30 faizdən yüksək və öndə gələn iqtisadi sferalarda əməliyyat aparan qeyri-yerli səhmdarlar beş il müddətində vergidən sərbəst olurlar, lakin növbəti beş il müddətində 50 % güzəşt ilə vergi verirlər. Qeyri-yerli səhmdarların Respublikamızın iqtisadi sferasına cəlb edilməsi məqsədilə institusional islahatlar mühüm əhəmiyyət daşıyır. 1990-cı il oktyabr ayında paytaxtımızda təşkil olunan Beynəlxalq Biznes Konqresi bu yöndəki birinci mühüm fəaliyyət hesab edilir. Burada çıxış etmək məqsədilə 800 dövlət dəvət olunmuşdur. Həqiqətən, 43 dövlətdən 400 firmadan 700 nümayəndə gəlmişdir. Həmçinin burada ilk dəfə olaraq gələn dövlətlər də olmuşdur.

Bu kongresdə beynəlxalq aləmdə populyar firmaların diqqəti ölkəmizə yönəlmişdir. Bununla da, Respublikamızda fond bazarının mühüm tərəqqisi müxtəlif rəsmi təşkilatların fəaliyyətindən, yerli qanunvericilik ilə, şəxslərin aktivliyindən və başqa müxtəlif faktorlarla sıx əlaqəlidir. Hazırkı bazarda əsas fəaliyyətlər aparılmış, bazar mexanizmi sıfırdan yaradılmış, beynəlxalq çərçivədə və qlobal maliyyə təşkilatlarının peşəkarları vasitəsilə üstün cəhətlərə malik standart, hüquqi baza təşkil olunmuşdur.

Bu işdə mövcud standart, hüquqi zavod və fabriklərdə səhmdarların haqqlarının mühafizəsi, fond bazarında informasiyanın verilməsinə, əqdlərin olmamasına, qiymətlərdə malipulyasiyaya maneə olunmasına, dövlətin birja yerli və qeyri-yerli ehtiyatlarının iqtisadi sferanın mövcud sahəsində toplanmasına, həmçinin bazarın dövrüyyə qiymətləri bazarına keçidinə maneə olmaq yönündə başqa fəaliyyətlərə də böyük diqqət ayrıldı.

NƏTİCƏ

İstifadə edilən islahatlara rəğmən, hal-hazırda Respublikamızda maliyyə bazarının tərəqqi sürəti və cari mövqeyi qənaətbəxş deyil. Bunun başlıca motivi olaraq informasiyalar çoxluğunda təkmilləşməməsi, şəffaflıq dərəcəsinin kiçikliyi, o cümlədən, səhmdarların azlığı, maliyyə biliklərinin lazımı qədərdə olmaması, cəmiyyətin bu sferaya diqqətinin aşağı olması və s kimi amilləri nümunə olaraq şərhini vermək mümkündür.

Nümunələrdən məlumdur ki, həm ümumi maliyyə mexanizminin, həm də maliyyə bazarındakı tərəqqinin belə böyük zaman ərzində tətbiq tapmasına tərəqqi edən dövlətlərin yanaşmasından bu sferada meydana çıxan müxtəlif məsələlərin həllinə yardım edə bilər. Bu məfhuma müvafiq olaraq aşağı qeyd olunanları təsvir etmək mümkündür:

1. Ölkəmizdə fond bazarının qəbul edilməsi, maliyyə bazarlarına az diqqət ayrılmasına əsasən, bu əməliyyatları aparmaq məqsədilə informasiya çoxluğunun daha da təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir-fond bazarında investora görə edilən səhm riskləri və və əldə edəcəkləri qazanc barəsində dolğun informasiya verməlidir.

2. Bağlı təşkilatlarla birgə bazarda vergi götürmə problemlərinin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan, səhmlərin böyüməsi məqsədilə münasib şəraitin təşkili nöqtəyi-nəzərindən istifadəsi mühüm sayılan vergi imtiyazlarının yaradılmasının həyata keçirilməsi

3. Müxtəlif halalr və fərqli səhmdaralara görə rəsmi bazar fondunun verilməsi

4. Ölkəmizə yönələn qeyri-yerli səhmlərin çox hissəsi neft sahəsinə yönəlir, burada aparılan islahatlar nəticəsində neft sahəsinin tərəqqisi, dövlət çərçivəsində daha geniş tədbir proqramlarının pul vəsaitləri ilə təmin olunması məqsədilə verilməsi, eyni zamanda Respublikamızda rəsmi və qeyri-rəsmi fond bazarının beynəlxalq aləmdə daha güclü qiymətli kağızlar bazarında iştirakının təşkili

5. Təqaüd mexanizmindəki tədbirlər planı, cəmiyyətin çıxışının gücləndirilməsi, həmçinin pul vəsaitlərinin mühafizəsinin gücləndirilməsi

məqsədlə fəaliyyətlərin aparılması Respublikamızda qəbul edilən fond bazarının miqdarının çoxaldılması və onun təkmilləşməsi ilə nəticələnəcəkdir.

6. Müxtəlif dövlətlərdə səhmlərin mübadiləsi məqsədlə güzəştli mühit təşkil olunmuşdur. Nümunə olaraq, bələdiyyə orqanları “istehsalat spidometri” deyilən özəl sferalar qurmaq qabiliyyətinə malikdirlər. Öncədən qurulmuş sənaye quruluşu mövcuddur və qeyri-yerli səhmdarlar bu quruluşu güzəşt formasında tətbiq edir. Respublikamızda bu növ sferaların təşkili maliyyə bazarlarının təkmilləşməsinə yardım göstərə bilər.

7. Respublikamızda xüsusi sahənin təhlükə dəyərləndiricilərinin əməliyyat prosesinin təşkil edilməməsi qeyri-yerli səhmdarların dövlətə istiqamətlənməsində çətinliklər yaradır. Bununla da, qeyri-yerli investora dövlətdə qarşılaşacağı təhlükənin qeyri-müəyyənliyi və bu informasiyanı səhmdarlara nümayiş etdirəcək özəl firmaların qeyri-mövcudluğu maliyyə bazarının təkmilləşməsi prosesinin zəif getdiyini göstərir. Rəsmi və xüsusi sferalarda bu növ firmaların təşkili daha effektiv nəticə verə bilər.

8. Ölkəmizdə əməliyyat aparən kommərsiya banklarının istifadə etdiyi faizlər, faiz göstəriciləri çox böyükdür. Bu isə qazanc götürmək üçün sərmayə əməliyyatları ilə işləmək arzusunda olan və kredit məqsədlə banka yönələn səhmdarlar üçün effektiv nəticə vermir. Belə şəraitdə fəaliyyət aparılması məsələsi həllsiz qaldı və investorların fəaliyyətində də böyük təkan yaratdı. Bu səbəbdən, kommərsiya banklarındakı kreditlərə qoyulan böyük faiz göstəriciləri həqiqi vətəndaşlarla yanaşı rəsmi vətəndaşlara və banklara da böyük xeyir qazandıracaqdır.

9. Ölkəmizdə səhm banklarının işinə də böyük tələb mövcuddur. Səhm bankları təkmilləşmiş maliyyə bazarlarının özəyi olaraq götürülür, ona görə ki, o səhmdarla ixraççı arasında mühüm əlaqələndirici vəzifəsini daşıyaraq səhmdarın böyük məbləğdə qazanc götürməsinə kömək edir.

İlkin etapda, Respublikamızda bu rolu kommərsiya banklarına yönəltmək, əməliyyat prosesi uğurla sonlanarsa əlavə olaraq səhm banklarının təşkilinə başlamaq effektiv nəticə verər.

10. Fond birjasının təşkilati, həmçinin hüquqi nöqteyi-nəzərindən öndə gedən dünya təcrübəsinə müvafiq olaraq inkişafı, müasir alqı-satqı mexanizminin istifadəsi ilə təkmilləşən maliyyə vəsaitlərinin alqı-satqı şanslarının artması, Fond bazarının və onlarda aparılan əməliyyatların qeydə alınması, hesablama strukturlarının asanlaşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

11. Yerli mühitin inkişaf etdirilməsi və servislərin tətbiqinə şəraitin yaradılması.

12. Səhmdar qurum və təşkilatların əməliyyat proseslərini nizamlayan standart hüquqi təməlin qurulması və onların müəyyən istiqamətlərə yönləndirilməsi. Həmçinin maliyyə bazarının əməliyyat proseslərini nizamlayan qanunverici aktların inkişaf etdirilməsi.

13. Xırda, həmçinin orta biznesmenlərə görə seçmə alqı-satqı fəaliyyətinin yaradılması, qiymətli kağızlar bazarında maliyyə şanslarının yüksəldilməsi və istiqamətləndirilməsi.

14. Maliyyə bazarının intensiv təkmilləşməsini yaratmaq məqsədilə yerli iqtisadi sferada qapalı olmayan mexanizm təşkil edilməlidir, Respublikada iqtisadi əməliyyat proseslərinin yaradılması strukturu dünya hüquq standartlarına, həmçinin dünya təcrübəsinə müvafiq yaradılmalıdır, iqtisadi sferanın və qeyri-yerli alqı-satqı münasibətlərinin quruluşu dövlətin iqtisadi gücünə, daxili ehtiyacları və dünya fəaliyyət bölməsində malik olduğu faydaya əsasən yaradılmalı və təkmilləşdirilməlidir, qeyri-yerli iqtisadi münasibətlərinin qabaqcıl növlərinin, qeyri-yerli iqtisadi əlaqələr, siyasi, etniki, həmçinin psixoloji və başqaları. sadəcə iqtisadi faktorlarla olmayıb, dövlətin iqtisadi effektivliyinə əlavə olunmalıdır.

15. Maliyyə bazarında zəruri informasiya mənbəyi kimi maliyyə məlumatlarının obyektivliyi ilə bağlı şəkildə fəaliyyətlərin aparılması, bu sferada ixtisaslaşdırılmış şəxslərin cəm formasında təşkili vacib hesab olunur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “AR-nin Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında” AR Prezidentinin fərmanı, Bakı, 03 fevral 2016.
2. «Bank fəaliyyətinin Əsasları» (Elmi nəzəri -praktik məlumat nəşri). Bakı: Azərneşr. 2011.
3. A.B. Abbasov Bakı, «Nurlan» (2005), «Biznesin əsasları. Dərslik., 656 səh.
4. A.Ş.Şəkərəliyev, Bakı (2011), Dövlətin iqtisadi siyasəti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi, monoqrafiya, İqtisad Universiteti nəşriyyatı, , 542 səh.
5. Abbasov A.H. Azərbaycanda maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri. Bakı. 2003
6. Ataşov B.X. “ Maliyyə bazarları: Ali məktəblər üzrə dərslik”- Bakı, Kooperasiya 2016 .
7. Ataşov B.X., Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə. Bakı (2014), Maliyyə nəzəriyyəsi. Dərslik.
8. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2014, Bakı, “Səda”, 2014
9. Beynəlxalq valyuta–kredit münasibətləri. Dərs proqramı. Bakı, 2011.
10. A.B.Abbasovun Bakı (2011), Biznesin təşkili və idarə edilməsi. Dərslik. i.e.d., professor ümumi elmi redaktəsi ilə,; “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı,– 464 s.
11. Z.Ə.Səmədzadə. Bakı (2012-2015). Böyük iqtisadi ensiklopediya. 7 cildə. İdeya rəhbəri və baş redaktor akademik
12. D.Ə.Vəliyev, A.M.Əsədov Bakı (2012), “Beynəlxalq iqtisadiyyat”, “Avropa” nəşriyyatı.
13. D.Ə.Vəliyev, M.Rəhimov Bakı (2000), “Beynəlxalq maliyyə”, Azərbaycan universitetinin nəşriyyatı.
14. Ə.Həsənov, Bakı (2005), Müasir Beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik.
15. Əliyev A., Şəkərəliyev A. B., (2002), Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti., 441 s.
16. Hüseynov Ə.M. B., (2009). Maliyyə nəzarətinin hüquqi əsasları.

17. Xankişiyeв B.A., Mirzəyev M.M. Bakı (1998). Dövlət maliyyəsi.
18. İ.A.Kərimli Bakı (2006). “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin müasir problemləri”.
19. İqtisadi Sosial və İnkişaf Mərkəzi “Azərbaycanda valyuta bazarları: Nə üçün milli valyuta dəyərini itirir”, Bakı-2016.
20. İsgəndərov R.Ə. Bakı (2007), Müəssisənin maliyyəsi. Dərslik,
21. İsgəndərov R.Ə., Sadıqov R.F. Bakı (2014). Qiymətli kağızlar və banklar. Dərs vəsaiti.
22. Manafov Q.N. Bakı (2011). Sahibkarlıq nəzəriyyəsi /Dərs vəsaiti. “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, – 158 s.
23. Məmmədov A., Bakı (2007), Marketinqin əsasları.
24. R.Həsənov Bakı (2017). “Azərbaycan manatının performansı və 2017-ci il üçün məzənnə proqnozu” İSİM,
25. R.T. Həsənov, Bakı (2009). İqtisadi siyasət: metodologiya və praktika, dərs vəsaiti, İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 282 səh.
26. Sadıqov M., Bədəlov Ş., Sadıqova Q. B. (2003)Maliyyə resursları və maliyyə bazarı., 75 səh.
27. Sadıqov M.M. Bakı, «Elm», (2001). Azərbaycan Respublikasının maliyyə potensialının forma-laşma problemləri.– 150 s.

Xarici dillərdə

1. Аббасов А.Г. Баку (2014).Финансовая система и долговой рынок Азербайджана (Монография).
2. Багиев Г.Л.,Тарасевич В.М., Анн Х., (2006), Маркетинг, СПб., Питер.
3. Г.Н.Белоглазовой, Л.П.Кроливецкой (2004). Банковское дело. Учебник/Под ред. М.: Финансы и статистика, 592 с.
4. Богатин Ю.В., Швандар В.А. (2001)Экономическое управление бизнесом: М.: ЮНИТИ-ДАНА, 391 с.

5. В. А. Гневко, А.И. Добрынин, (2009). Модернизация методов хозяйственного управления экономикой // Экономика и управление. № 12. – с. 6.
6. В. Щегорцов, О. Особенков, В. Таран, М. Щегорцов, (2010). Экономика России. Деньги и банки. Издательство: Новости.
7. Давидова Л.В., Коршунова Г.В. и др. М., (2011). Финансы.
8. О.И. Лаврушина (2002), Деньги. Кредит. Банки. Под ред. д.э.н., профессора. М: Финансы и статистика, 464 с.
9. Дж. Ван. Хорн. Москва (1997). "Основы управления финансами".
10. Наточеева Н.Н. Москва (2011). Финансовый механизм преодоления банковских кризисов для обеспечения устойчивого роста банковского сектора России. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук.
11. Стратегии выхода из банковского кризиса: международный опыт // Обзор центра макроэкономических исследований Сбербанка России. 07.04.2009. с- 48.
12. Суэтин А.А. М., (2010). Международные валютно-финансовые и кредитные отношения.
13. Н.В. Колчиной. М.: ЮНИТИ-ДАНА, (2006). Финансы организаций (предприятий). Под ред. проф., 368 с.
14. Г.Б. Поляка. М.: ЮНИТИ-ДАНА, (2003). Финансы. Денежное обращение. Кредит. Учебник для вузов. / Под ред., 512 с.
15. Щеголева Н.Г. (2004). Валютные операции. –М.: Маркет ДС.
16. Эдвин. Дж. Долан. Москва (1998). "Деньги: банковское дело и денежно-кредитная политика.

İnternet Resursları

1. <https://banker.az/dunya-valyuta-sisteminin-inkisaf-m>
2. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=beynelxalq&cat=27&cat2=22>

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1:	Maliyyə sistemində pul vəsaitlərinin axını.....	15
Şəkil 2:	Akkreditiv forması.....	46
Şəkil 3:	İnkasso forması.....	47

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1:	Valyuta bazarlarının təsnifatı.....	34
Cədvəl 2:	Foreks və banknotlar arasında olan satış fərqi.....	35
Cədvəl 3:	Valyuta bazarının iştirakçıları.....	38

